

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT

NUMMER 6
JUNI

1992

Sønderjysk Månedsskrift

Udgivet af
Historisk
Samfund
for sønderjylland

Abonnementspris
125 kr. årligt incl. moms
og forsendelse.
Enkeltnumre 15 kr. pr. stk.

Ekspedition:
Historisk Samfund
for Sønderjylland,
Sekretariat,
Haderslevvej 45,
6200 Aabenraa
tlf. 74 62 46 83.
Kontortid, ti.-to. kl. 9-13.

Redaktion:
Inge Adriansen,
Museet på
Sønderborg Slot
6400 Sønderborg

Steen W. Andersen
Haderslev Museum
6100 Haderslev

Henrik Fangel (ansv.)
Institut for sønderjysk
lokalhistorie
Haderslevvej 45
6200 Aabenraa

© Sønderjysk Månedsskrift
og forfatterne

Sønderjysk Månedsskrift
indtales på bånd, der kan
lånes på biblioteket

Sats/montage:
Aabenraa Fotosats ApS
Tryk: P. E. Offset & Reklame A/S,
Varde

I dette nummer:

Tiden er moden! Løven bør vende tilbage 187
Sidste nummer af Grenzfriedensheft er viet Istedløven og dens historie. Fra tysk side opfordres der nu kraftigt til at løven skal tilbage til Flensborg. Artur Thomsens indlæg herom bringes i dansk oversættelse.

En trang så stærk til at udtale sig.
Charlotte Rosendahl og den danske sag 192
I 75-året for hendes død fremdrager Poul Andersen, Munkemølle, en kvinde og hendes arbejde for den danske sag før 1920.

Tyske betonstillinger i Jylland 1916-45 198
Per Ole Schovsbo og Hans Ole Matthiesen redegør for de nyeste undersøgelser omkring bl. a. den store »Sicherungsstellung Nord« fra 1. verdenskrig.

Fra fodpost til postbil - om postforhold i Ø. Højt 205
J. C. Bendorfs afsnit om postale forhold fra bogen »Højt sogn gennem skiftende tider« bringes i anledning af bogens snarlige genoptryk.

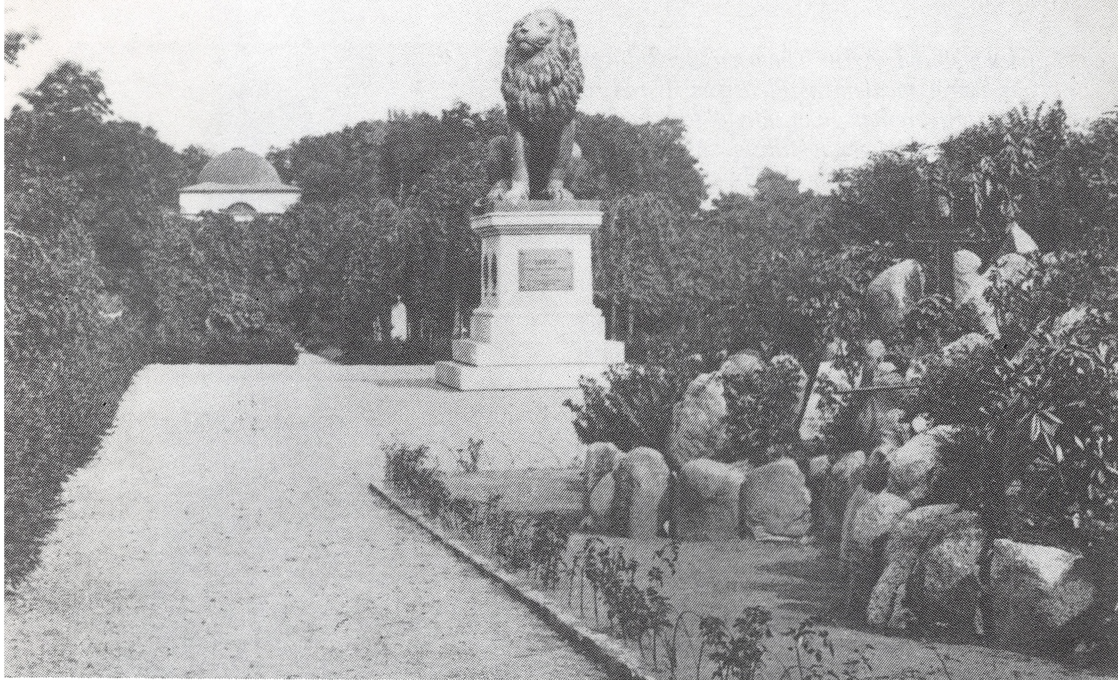
Nordfrisland - et sprogligt mindretal og dets kultur . 208
Med udgangspunkt i en række udgivelser fra bl. a. Nordfrisisk Institut fortæller Henrik Fangel om arbejdet for bevarelse og videreudvikling af det nordfrisiske sprog og om den særlige kultur, som knytter sig til beboerne i området langs vestkysten, umiddelbart syd for den dansk-tyske grænse.

Det sker - på nordslesvigske museer 212
Museernes arrangementer - og en særudstilling om Egersund-skibsfarten og dens vilkår.

Bognyt 214

Bagsiden om forsiden: Istedløvens historie 216
Inge Adriansen, Sønderborg, fortæller om Istedløvens omskiftelige historie og kommenterer tankerne om dens tilbagevenden til Flensborg gamle kirkegård, hvor den vil komme til at fremtræde, således som det ses på forsiden fotomontage.

Forsidebilledet er et konstrueret billede! Det viser Istedløven på Flensborgs gamle kirkegård - ikke sådan som den tog sig ud, da den stod her i årene 1862-64 - det kan man se på billedet side 187. Forsidebilledet er taget præcis samme sted som dette billede og viser, hvordan der vil komme til at se ud på den gamle kirkegård, hvis løven bliver genopstillet, sådan som det er foreslået. Til højre et hjørne af mindehøjen for de faldne i slaget ved Isted den 25. juli 1850. Fotomontage af Helge Krempin, Flensborg.

Istedløven fotograferet på Flensborg kirkegård af fotograf F. Brandt ca. 1863. Til højre en del af højen med gravsten og mindesten for de faldne i slaget ved Isted den 25. juli 1850. Fot. i Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig.

Tiden er moden!

Løven bør vende tilbage

Af ARTUR THOMSEN

Isted-løven - det danske monument for slaget ved Isted den 25. juli 1850 - er igen på færde, sådan som den har været det i mange år - i aviser og tidsskrifter.

Skriverierne har for det meste drejet sig om løvens placering. Som det vil være mange bekendt, er løvens historie i korte træk den, at den i 1864 blev fjernet fra den gamle kirkegård i Flensborg, hvor den var blevet rejst i 1862. Den blev ført til Berlin, hvor den blev genrejst, for i 1945 af de amerikanske sejrherre at blive skænket til den danske konge. Siden da har den stået bag Tøjhusmuseet i København.

Mange har syntes, at det var forkert, at den stod her. Den hørte til på kirkegården i Flensborg, og da en genopstilling i mange år har været utænkelig, har der været mange andre forslag fremme om dens placering - men løven er blevet stående og står stadig der, hvor den har stået siden 1945.

Det nyligt udkomne nummer af Grenzfriedensheft (nr. 1, 1992) har gjort Istedløven til hovedtema, og det er gjort med det helt klare budskab, at nu er tiden moden, til at løven vender tilbage til Flensborg. Dette er sagt før, men det er bemærkelsesværdigt, at det her siges af bl. a. formanden for Grenz-

friedensbund, Artur Thomsen, der tidligere har været medlem af Flensborg byråd, og som tidligere har givet udtryk for sin modstand mod en genopstilling. Artur Thomsens indlæg fortjener at blive kendt også i danske kredse, og månedsskriftet bringer derfor - med Artur Thomsens tilladelse - en dansk oversættelse heraf.

I en kort indledende artikel gør tidsskriftets redaktør, Jörn-Peter Leppien, rede for debatten om løven, således som den især har afspejlet sig i Grenzfriedensheft. Det var lederen af det tyske bibliotek i Flensborg og daværende formand for Grenzfriedensbund, Hans-Peter Johannsen, der i 1962 som en af de første på tysk side argumenterede for løvens tilbagevenden. Siden da har emnet været behandlet i Grenzfriedensheft i 1966, 1979 og 1983.

Leppien skriver, at siden 1983, da løven sidste gang optrådte i Grenzfriedensheft, »har (verdens-)politiske ændringer fundet sted, som har indvirket på det dansk-tyske grænseområde og på de dansk-tyske relationer. Meget tyder på, at den mere end hundredårige strid om Isted-løven, eller Flensborg-løven, nu endelig kan bilægges.

Derfor tager Grenzfriedensheft igen dette tema op - ikke for at fortsætte eller genopvække den følelsesladede strid, som historien er gået hen over, men med den hensigt at fremlægge såvel historiske og kunsthistoriske som politiske informationer for en bred offentlighed og for de organer, som denne sag vedrører. Disse informationer skulle være med til at lette løve-monumentets fremtidige indlemmelse i det lokale og regionale museumslandskab.«

Herefter skildrer Hans-Friedrich Schütt - indtil 1991 leder af Flensborgs Stadtarchiv - løvens omskiftelige historie, mens Jürgen Ostwald sætter H. V. Bissens løve-monument ind i en kunsthistorisk sammenhæng. Til disse to strengt saglige redegørelser knytter sig tre indlæg, der hver på sin måde tager stilling til spørgsmålet om løvens genopstilling. Dels Artur Thomsens indlæg, der som nævnt følger i dansk oversættelse nedenfor, dels et indlæg af formanden for den danske gruppe i Flensborg byråd Rolf Lehfeldt, der

Istedløven således som den er anbragt på en „midlertidig“ sokkel for enden af Tøjhusmuseet i København med front imod den livlige trafik på Christians Brygge. Fot. Tøjhusmuseet.

ligesom Artur Thomsen argumenterer for at løvens genopstilling vil være et udtryk for en erkendelse af den fælles historie, som danske såvel som tyske i grænselandet har. Arne Gammelgård fra Hammel, der gennem sit arbejde med udforskningen af tyske flytninges historie i Danmark efter 1945 føler sig forbundet med vort naboland med syd, bryder med sit indlæg også en lanse for løvens tilbagevenden.

Hæftet afsluttes med en artikel af Inge Adriansen om krigsgrave og krigsmindesmærker i Nordslesvig.

I Sønderjysk Månedsskrift er Isted-løven og dens historie sidst behandlet i forbindelse med 125-året for dens opstilling. (Poul Andersen: »Du står ikke udæskende....« Isted-løven - 125 år, Sønderjysk Månedsskrift 1987, s. 161-170, jfr. s. 224-25).

Lad os afslutte temaet »Isted-løven«! Den skal ikke længere bære genstand for kontroverser eller endog strid i grænselandet. Jeg ved, at jeg for nogle år siden selv har stemt imod løvens tilbagevenden til Flensborg. Endnu i 1983 har jeg i Grenzfriedensheft rådet til, at man skulle glemme mindesmærket; også uden det er hele anlægget (på den gamle kirkegård) et sted, hvor tanken ledes hen på faldne soldater, og preusserne og østrigerne og slesvig-holstenerne, som ligger ved siden af danskerne der, var ligesom disse en del af det indtryksfulde og manende mindesmærke imod krig og vold. Kendsgerningerne fra dengang gælder naturligvis også i dag, også påpegnings af, at løven kun har stået to år (1862- 1864) i Flensborg. Men der er også kendsgerninger, der har undergået ændringer. Udviklingen i grænselandet - og ikke kun der - er inde i en ændringsproces, hvis hastighed øges og stadig tydeligere skaber en ny situation, der vil blive os meget bevidst i løbet af de kommende år. Jeg har derfor - for at sige det lige ud - ændret mening og plæderer i dag for en genopstilling af Isted-løven på den gamle kirkegård i Flensborg. Jeg vil naturligvis også begrunde, hvorfor jeg har ændret mening:

Vi har indenfor den sidste generation oplevet en fredeliggørelse i forholdet mellem danskere og tyskere. Den er sat igang af fornuftige mennesker på begge sider af grænsen og fremmet af gunstige omstændigheder i tiden. Kiel- og Bonn-København erklæringerne for cirka 40 år siden var begyndelsen på en udvikling i det dansk-tyske naboforhold, som sikkert stadig lader meget tilbage at ønske, men dog kan fremvise bedre resultater end dem, der ses ved de fleste andre grænser. Økonomisk, politisk og kommunalpolitisk samarbejde finder sted hen over grænsen. Hos EF, som begge lande er medlem af, anmeldes projek-

ter, som har grænseoverskridende karakter. Inden for uddannelsesvæsenet har et snævert samarbejde mellem Handelshøjskolen i Sønderborg og Pädagogische Hochschule i Flensborg for nylig banet sig vej. Landet nord og syd for grænsen bliver mere og mere opfattet som et område, hvor begge folk har hjemme og lever ved siden af og med hinanden. Mindretalsrettigheder har fundet plads i forfatningen i Slesvig-Holsten og vil forhåbentlig også gøre det i Tyskland og i Europa i det hele taget. Det betyder, at de er et grundlag for vort politiske fællesskab, som der ikke kan gives afkald på, og de må fyldes med liv.

Alene disse overvejelser er efter min mening nok til at tage gamle standpunkter op til overvejelse, herunder også spørgsmålet om Isted-løvens placering. Er det i grunden ikke kun en rest af en nationalistisk tænkemåde, hvis rødder ligger i det 19. årh., når vi som tyskere stadig værger os imod den danske løve, der underforstået opfattes som antitysk? Passer det til vor tid? Thi hvad er det der bestemmer vor nutid og sikkert også vores fremtid?

Kommunismen som statsdannende og statsbærende ideologi er brudt sammen. Den politiske verdensorden, som har været dominerende siden 1945, har opløst sig selv, idet en af dens grundpiller, østblokken, ikke længere eksisterer. Verdensbilledet har fået en ny form. Vi står ved begyndelsen til en udvikling, som vil bringe epokegørende nyskabelser. Tyskland har i forbindelse med denne omvæltning genvundet sin politiske enhed. Vi er pludselig - når vi ser bort fra russerne - det største folk og et af de stærkeste lande i Europa. Genforeningsprocessen i vor nye, større stat kræver i politisk, økonomisk og frem for alt i menneskelig henseende megen indsigt, indfølgelse, god vilje og offervillighed af os. Forhåbentlig bringer vi alt til en

Del af mindehøjen for de faldne i slaget ved Isted på kirkegården i Flensborg. I midten ses mindeplader bl. a. for den øverstkommanderende general Christoph v. Krogh, for Schlepppegrell, Helgesen og Læssøe. Fot. ca. 1910, Carl C. Biehl, Gråsten, i Historiske Samlinger, Aabenraa.

lykkelig afslutning. Andre nationer vil iagttage os, imens dette sker. Og de ved udmærket, hvad tyskere var istand til under tidligere tiders storhed og magt. Vi burde investere alle vore kræfter i denne genforening og samtidig gøre det tydeligt for andre folk, at der er opstået et andet Tyskland, nemlig et land, som ingen i verden behøver at frygte. Dertil kræves imidlertid storsind, tolerance, beredvillighed til forståelse også af vore naboers interesser. Og hvad går der tabt for Flensborgs tyske element, hvis vi tager det mindesmærke tilbage, som ganske vist i sin tid er rejst af danske nationalister, men som tyske nationalister kort tid efter beskadigede og førte bort. Det kan jo ikke være sådan, at vi stadig tror, at vi på den måde kan drive tysk politik, dvs. en politik der fremmer det tyske.

Det nye Europa, der nu også udvikles i demokratisk retning mod øst, vokser

sammen. I EF vil statsgrænserne allerede næste år ikke frembyde nogen hæmsko, men tillade mennesker og gods fri passage frem og tilbage. Målet er Europas politiske union. Vort grænseområde mellem Ejder og Kongeå vil formodentlig opleve, at vore erfaringer med to nationers samliv var en god forberedelse til denne fremtid. Skal vi tyskere stadig sætte skodder op og skinsygt vogte på, at det danske ikke bliver alt for synligt i vort land? Det er dog nu engang ifølge sin karakter og sin historie både tysk og dansk. Hvorfor skal det ikke også være muligt at se dette?!

Og endnu et punkt: Det nye Tyskland har også uden for sine nye grænser helt nye mindretalsproblemer. I Polen, i Tjekkosllovakiet, i Ungarn, overalt lever mennesker, som ønsker at leve som tyskere i deres ikke-tyske hjemstavn, og derfor tilstræber en mindretalsstatus, der i størst

muligt omfang garanterer dem denne ret. Naturligvis ser folk og regering i disse lande på, hvordan tyskere selv omgås mindretal i deres eget land. Og vi vil ikke tillade danskerne at genopstille et mindesmærke, fordi det minder os om en dansk sejr i året 1850?

Mindretalspolitik vil i fremtidens Europa spille en større rolle end mange af os tror. Dertil findes der i næsten alle stater alt for mange grupper, der ønsker at adskille og udskille sig fra det flertal, der omgiver dem. Det er nødvendigt med garanterede rettigheder, anerkendelse af deres særegenhed, størstilet fremme af deres kultur, sprog osv., hvis også mindretal skal identificere sig med et frit Europa. Der findes allerede en europæisk mindretalsorganisation, FUEV, hvis generalsekretær i øvrigt har hjemme i Flensborg. Denne føderale union af europæiske folkegrupper bestræber sig på at fremme mindretallenes interesser i de enkelte stater og hos EF-myndigheder og at forankre deres rettigheder i det europæiske forbund.

Alt dette gør det efter min mening nødvendigt at efterprøve hidtidige standpunkter også i et konkret enkelttilfælde. Rester - lige meget hvilke - fra tidligere tiders grænsekamp holder da ikke længere stand. Vi må revidere dem eller kaste dem over bord.

Når alt kommer til alt er Isted-løven et historisk mindesmærke - et produkt af det 19. århundredes tidsånd, som elskede at fremstille betydningsfulde personer og begivenheder så monumentalt. Et mindesmærke - også et, som ingen i dag ville rejse på en sådan måde - giver anledning til at tage stilling til fortiden og til den tænke måde, som finder sit udtryk i denne fremstilling. Et mindesmærke minder altså om noget, der tidligere har været, i dette tilfælde slaget ved Isted, som i 1850 blev vundet af danskerne. Det er et faktum, som vi ikke ændrer

på, selvom løven bliver i København eller opstilles andetsteds. Og dens vej fra Flensborg over Berlin til København og omstændighederne ved dens transport på disse to strækninger er en odysse, som afspejler den tyske historie og kan gøre os eftertænksomme. Hvis løven igen kom tilbage på vores gamle kirkegård, ville en smule af det overmod - eller skulle jeg sige hovmod? - som i 1864 førte til dens nedtagning og senere opstilling i Berlin, være udslettet. Anden del af dens vej, nemlig til København i 1945 gennem det slåede og ødelagte Tyskland, bør under ingen omstændigheder glemmes; men så længe den står der i den danske hovedstad, foreløbig sat til side på Tøjhusets område, signaliserer den til danskerne, at det egentlig ikke er kommet særlig vidt med tyskerens EF- og NATO-partnerskab - ja, at der findes tyske forbehold over for Danmark, som er afledt af en begivenhed for næsten 150 år siden, men som egentlig forlængst burde være overvundet. Man kan heroverfor anføre, at danskerne heller ikke har glemt 1864 og 1940-45. Jeg finder, at det er en anden sag, man kan ikke sammenligne de to ting. At begrunde dette mere udførligt, turde ved nærmere eftertanke være overflødig.

Derfor tænker jeg: Tiden er nu moden. Vi bør gennemføre en fælles beslutning herom i byrådet. Vi bør forklare befolkningen, at og hvorfor vi tænker sådan. Og så bør byens øverste ledelse forberede Istedløvens tilbagevenden sammen med de myndigheder i København, hvorunder det sorterer. Det ville være et signal til det danske folk, det ville gavne det danske mindretal, og det ville være til nytte for Flensborgs tyske befolkning. Thi af et mindesmærke, der står på sin plads, kan vi lære mere, end hvis vi kun kan vise pladsen, hvor det engang har stået.

Oversættelse: Henrik Fangel

Rønshoved Børnehjem er grundlagt af Charlotte Rosendahl og tilhører i dag Den nordslesvigske Kvindeforening. Fot. ca. 1960, H. Ingwersen, Gråsten.

»En trang så stærk til at udtale sig«

Charlotte Rosendahl og den danske sag

Af POUL ANDERSEN

Den 10. juni 1992 er det 75 år siden Charlotte Rosendahl døde. Poul Andersen, Munkemølle, fortæller her om, hvem denne kvinde var og om hendes tilknytning til Rønshoved.

Kommer man gående ad Gendarmstien langs Flensborg fjord fra Sønderhav, så dukker ved Rønshoved en stor bygning op, hvor en indskrift endnu for nogle år tilbage oplyste, at bygningen hed »Fru Rosendahls minde«.

Men hvem var denne fru Rosendahl? Hun var født 1845 i Roslev præstegård i

Salling som den niende af en børneflokk på 13, hvoraf de to døde tidligt. Faderen var sognepræst Niels Munk Plum, moderen Charlotte Elisabeth Blædel. Året efter at Charlotte var født, forflyttedes pastor Plum til Vester Hassing sogn nord for Aalborg. Her havde Charlotte sin barndom sammen med de mange brødre, med hvem hun havde et stærkt sammenhold, der holdt usvækket livet igennem.

1840erne var en tid, der var rig på begivenheder. Oprøret i Slesvig-Holsten

Charlotte Rosendahl, født Plum. Blyantstegning af hendes broder.

og den påfølgende krig optog sindene i Danmark. I Charlottes hjem blev der talt meget om det, så allerede her fik hun sin varme interesse for Slesvig.

Børnene blev undervist hjemme af den ældste søster Elisa, indtil drengene kom på Latinskolen i Aalborg. Charlotte fik undervisning i Aarhus i Frk. Carlsens institut for unge piger, og var der under krigen 1864. Den stemning, der herskede i byen under krigen, gjorde et stærkt indtryk på hende og fremmede interessen for Sønderjylland.

Uden en egentlig eksamen fik hun plads som huslærer hos pastor Bülow i Skødstrup, hvor hun underviste tre drenge. En af dem har senere fortalt om hendes grundige undervisning, og fremhævet at hun var deres gode veninde. Samme skudsmål får hun også fra andre steder, hvor hun senere var huslærer. Hendes påklædning omtales også. Hun var ganske ligeglad med sit udseende. Hver dag gik hun lange ture iført en slags munkekutte, og hun gav sig i kast med alle, hun mødte og fortalte bl. a. om de danskes hårde vilkår i Sønderjylland. Stærkt national som hun var, var Sønderjylland bestandig i hendes tanker.

I 1881 besluttede hun at ville tage en måned til Flensborg for selv at danne sig et indtryk af forholdet mellem dansk og tysk. Hun opsøgte blandt andre Gustav Johannsen, der netop i 1881 var valgt til rigsdagsmand i Berlin. Selv om dette var

en dansk valgsejr, kunne Charlotte Rosendahl dog se, at danskheden stod svagt. Tilbage i Danmark traf hun beslutning om, at hun ville bosætte sig i Sønderjylland for at arbejde for danskheden.

Efter at have talt med sine brødre fik hun i 1884 med deres hjælp indrettet en lille lejlighed i Nybøl på Sundeved i gård-ejer Kæstels aftægt.

Her indbød hun unge piger til undervisning i syning. Det var et skjul, for hendes undervisning var tillige dansk sprog og historie. Det kom myndighederne for øre med det resultat, at hun i november 1884 blev udvist. For at være i nærheden af Sønderjylland bosatte hun sig først i Kolding og lejede snart efter den gamle friskole i Hejls, hvor hun åbnede en skole så nær ved grænsen som muligt.

Der kom ikke mange elever, og Charlotte Rosendahl ville over grænsen for at være med i den nationale kamp, og hun

fandt en udvej, idet hun i 1891 besluttede at gifte sig med Peter Rosendahl, der var regnskabsfører i Broager Spare- og Lånekasse. Hun havde lært ham at kende i den tid, hun boede i Nybøl.

Det må vel nok kaldes et fornuftsægteskab. Han var 70 og hun 46 år. Men Charlotte indgik det velovervejede, for når hun var gift med en tysk statsborger, kunne hun ikke udvises. Iøvrigt blev det et godt ægteskab i den relative korte tid, det varede.

Ægteparret bosatte sig i Gammelgab i nærheden af Broager, og fru Rosendahl genoptog straks sin undervisning i dansk. Fra 1888 foregik al undervisning i skolen på tysk. Derfor var det af største betydning, at det danske sprog blev holdt i live, og hun var ikke enig med Jens Jessen, der hævdede, at danskhed ikke var det samme som sproget.

Det var ret begrænset, hvad ægteparret havde at leve af, men hendes brødre sendte trofast midler til livets ophold, og de levede uhyre nøjsomt, så der kunne spares penge op til at købe en byggegrund ned til stranden i Rønshoved, hvor de byggede en villa. Herfra var der udsigt til Flensborg og Okseøerne og til skovene i Lyksborg. Grunden havde tidligere været oplagsplads for tørv fra moserne i Holbøl, og herfra blev tørvene fragtet af små sejlskibe til egnens mange teglværker.

Hvorfor fru Rosendahl flyttede fra Broager til Rønshoved, foreligger det intet om, så der kan kun gisnes om årsagen. Måske har hun på sine lange spadsereture fundet egnen ved Rønshoved særlig smuk. En anden årsag kan være, at hun fandt, at det danske, folkelige arbejde i Broager var i god gænge, og at de danske omkring Rønshoved trængte til hjælp.

Pudsigt nok blev villaen bygget i tysk stil i lighed med de sommerboliger, Flensborgerne byggede langs kysten.

Hensigten var at indrette villaen til et hjem for syge børn, så der måtte bygges en del om. H. P. Hanssen og arkitekt Fink var i 1914 ude at se på hendes planer, dels for at give hende råd, da de var i bestyrelse for børnehjemmet.

Charlotte Rosendahls ideer var kun lidt gennemtænkte, og H. P. Hanssen måtte forklare hende, at det ikke var nok at have en bygning, det var også nødvendigt med en driftskapital. Hun ville have et tårn på huset, det var der ikke på det tyske børnehjem! Men skulle se, at hvor der var tårn, der boede de danske børn.

På den ret store grund til huset anlagde hun en have, hvor hun dyrkede kartofler, roser og jordbær, som hun solgte af. På denne måde sparede hun penge til den fremtidige drift og det viste sig ved hendes død, at der var en kapital på 14.000 rigsmark.

Hun var utrolig nøjsom. Tøj ofrede hun som nævnt ikke noget på og den daglige mad var beskedent: Grød og kartofler blev tilberedt til en uge ad gangen, og så dagligt varmet op. Var hendes brødre på besøg, foretrak de at spise på hotellet.

Sommeren igennem arbejdede fru Rosendahl i haven fra morgen til aften iført et sækkelærredsforklæde og en stor kyse, der skjulte hele ansigtet. Fra haven var bygget en badebro ud i fjorden, men den blev også benyttet af lystsejlere, der lagde til. Det ærgrede hende, at folk lagde til og gik i land gennem hendes have. Især generede det hende, når herskaberne på Lyksborg kom og lagde til, så skyndte hun sig ind i huset og trak gardinerne for, og sendte en ud og sagde, at her var det privat grund. Med tiden opstod der dog en »væbnet neutralitet« mellem prinsesse Feodora og fru Rosendahl.

Som nævnt holdt hun af at gå lange ture, og hver søndag gik hun til Broager

Charlotte Rosendahls hus i Rønshoved, opført 1900 og kort før 1. Verdenskrig forsynet med et tårn. Det var her børnehjemmet startede efter hendes død.

Kirke for at deltage i gudstjenesten. her traf hun de gamle bekendte, og medbragte ofte bøger af religiøs og historisk interesse med til dem. Når hun traf dem igen, spurgte hun, om de havde fået bøgerne læst.

Under Første Verdenskrig fik hun foruden pakker med bøger og blade også sendt fødevarer, og straks gik hun rundt i omegnen og delte ud af dem. Foruden sine mange gøremål i hus og have og besøg hos folk og undervisning i dansk, nåede hun også at føre en utrolig stor brevveksling med sine søskende, hvor hun foruden at høre til deres og deres børns helbred også fornøjeligt har indblandet minder fra barndommens dage. Men ikke kun familien fik breve, også til mange venner i Danmark skrev hun. I H. P. Hanssens arkiv ligger en række breve fra fru Rosendahl. Ved læsning af dem får man et stærkt indtryk af, hvor

engageret hun var i den nationale kamp, f. eks. skriver hun, i marts 1892: »Til Journalist H. P. Hanssen. Kan der ikke fremstilles vers med dansk tekst med et mindevers til lærerne, når børnene forlader skolen? De tyske foreninger, bl. a. Kriegerverein lader vers lave. Var det ikke en opgave Sprogforeningen kunne tage sig af?«.

I et andet omtrent samtidig brev, skriver hun, at hun har hørt, at en mand er nødt til at sælge sin gård på 300 tdr. land. Sin hjemmelsmands navn kan hun ikke opgive, og han kan heller ikke opsøge H. P. Hanssen, da han er tysk ansat. Hun foreslår, at der bliver dannet en forening, der økonomisk kan støtte danske unge i jordhandel.

Disse små udpluk af fru Rosendahls breve til H. P. Hanssen viser, at hun levende følger med i, hvad der sker i hendes omgivelser og gerne bringer det

Dette billede bærer bagpå teksten: »Første Børnehold på Fru Rosendahls Plejehjem. Somren 1919 i Rønshoved«. Det er Sofie Andresen der sidder i forgrunden.

videre til H. P. Hanssen. Ved læsning af brevene kan man næsten få det indtryk, at hun føler sig i stand til at rådgive ham. Således skriver hun kort efter redaktør Jens Jessens død, hvor der opstod røre om, hvem der skulle være hans efterfølger i Rigsdagen. Nogle ville, at protestpolitikken skulle være vejen frem, og andre mente, at H. P. Hanssen førte en for forsigtig politik: »Kære H. P. Hanssen. Tror de ikke, at denne polemik med Flensborgerne kan stoppe? Kan ikke Heimdal blot ikke svare. Ved De, hvor Tyskerne triumferer derover?« Måske er hun blevet klar over, at hun har blandet sig for meget, for brevet slutter: »Find ikke dette ubeskedent.«

Efter mange møder i Vælgerforeningen blev H. P. Hanssen enstemmigt valgt til rigsdagsmand, og skønt valget viste fremgang for danskerne, fortsatte angrebene på H. P. Hanssen. Der blev forsøgt at skabe sammenhold, men i 1909 tog

brydningerne atter fart, og da H. P. Hanssen så, at det trak op til et rigsdagsvalg, meddelte han, at han nu ville trække sig tilbage.

Denne beslutning kom bag på Vælgerforeningens bestyrelse, der nu skulle finde en efterfølger, men hverken blandt protestgruppen eller blandt H. P. Hanssens tilhængere, var det muligt at få nogen til at overtage kandidaturet. Dette tvang nu de stridende til sammenhold, og H. P. Hanssen lod sig så overtale til at fortsætte i Berlin, og da han nu stod i spidsen, blev samarbejdet mellem de stridende atter så nogenlunde, at større meningsforskelle ikke opstod i årene op til krigen brød ud i 1914.

Fru Rosendahl var glad for, at H. P. Hanssen atter skulle være rigsdagsmand. Endnu før han havde sagt ja, skrev hun til fru Helene Hanssen: »Kære fru Hanssen. Efter nu i dag at have læst avisen at oppositionen ingen kandidat kan finde,

var det så ikke muligt, at H. P. Hanssen igen overtog kandidatet, som han jo netop er mander til. Afd. Redaktør Jessen var min personlige ven og jeg holder Flensborg Avis, men jeg har altid følt såvel taknemmelighed og beundring for Deres mand, for hvad han har virket for vor sag. Med hensyn til § 5 er jeg enig med H. P. Hanssen, ikke opgivet, men just ikke betimeligt nu at drage frem ved enhver lejlighed. De må ikke tro kære fru Hanssen, at jeg er så naiv at tro, at min mening har det mindste at sige, men De forstår, undertiden føles en trang så stærk til at udtale sig, derfor disse flygtige linier, som naturligvis ikke venter svar. Hjertelig hilsen til Dem og Deres mand fra Deres hengivne Charlotte Rosendahl.«

I 1913 oprettede fru Rosendahl testamente. Den Nordslesvigske Kvindeforening skulle, når hun døde, have hendes hus og kapital overladt til et dansk børnehjem. Imidlertid kunne en forening efter tysk lov ikke tilskødes en arv. I stedet indsattes H. P. Hanssen og formanden for Sprogforeningen, tobaksfabrikant M. Andresen som universalarvinger.

I 1917 havde fru Rosendahl besøgt familien i København. Hun var ikke helt rask, men ville tilbage til Rønshoved. I juni blev hun indlagt på Diakonissestiftelsen i Flensborg, hvor hun den 10. juni sov stille ind. Hun havde ønsket at være alene. Den 15. juni blev hun begravet på Holbøl kirkegård. Det var en stor begravelse med deltagelse fra Rønshoved, Broager og med H. P. Hanssen og formanden for Nordslesvigske Kvindeforening, fru Magdalene Moos.

Der skulle gå to år, inden alle formaliteter var overvundet, og H. P. Hanssen i juni 1919 kunne indvie børnehjemmet, hvor der efter lidt ombygning var plads til 12 børn. Til at lede hjemmet og pasningen af børnene var ansat sygeplejer-

ske Sofie Andresen. Hun var fra Skelde, og havde selv været elev hos fru Rosendahl. Hun havde forestået indretningen af børnehjemmet, så alt var parat til at modtage de første børn. Det var især syge børn, der havde lidt under krigsårenes underernæring.

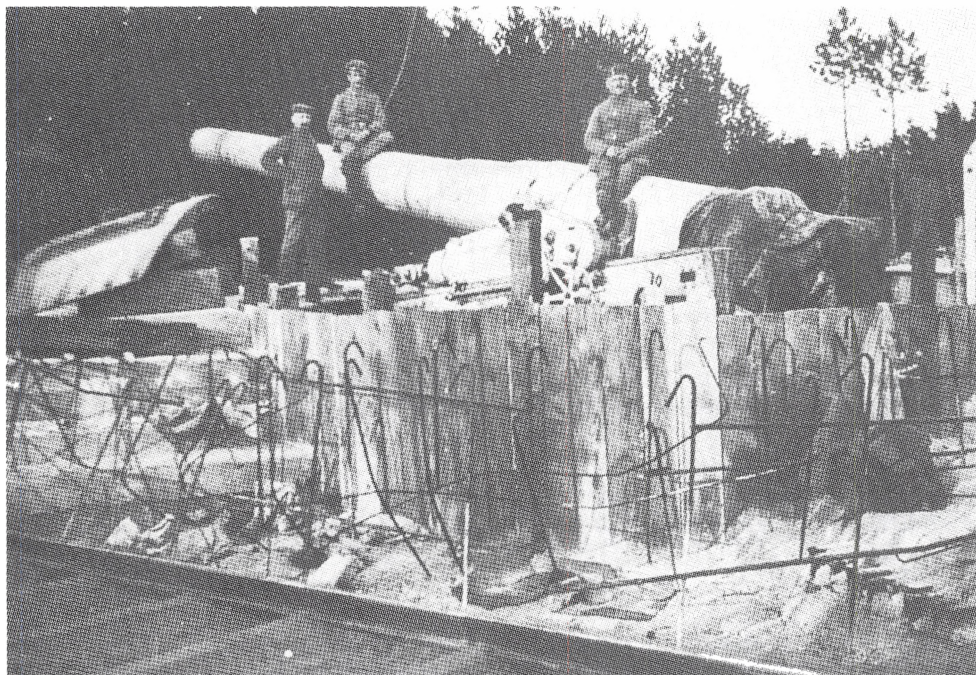
Sofie Andresen var en sjælden god og kærlig plejemor, og det var et hårdt slag for børnehjemmet, da hun allerede døde i 1935. Det lykkedes for Kvindeforeningen ret hurtigt at få en ny leder i Tove Jensen, der havde en grundig uddannelse i børneforsorg bag sig. Der skete bestandig udvidelser, så der blev plads til 25 børn og skolestuer, og i 1939 blev lærer Poul Petersen ansat og samtidig gift med Tove Jensen, og de blev så forstanderpar. »Plejemor og plejefar« kaldte børnene dem, ja iøvrigt alle naboer.

I mere end en menneskealder forstod de to at skabe et »virkeligt« hjem for de mange børn, der i årenes løb var »deres« børn, indtil de i 1973 trak sig tilbage til et velfortjent otium.

Fru Rosendahl havde drømt om at skabe grundlag for et børnehjem. Det lykkedes, men hun nåede ikke at opleve det i funktion, ligesom hun heller ikke oplevede Genforeningen. Begge dele kunne man have undt hende, for den indsats hun havde gjort for danskheden i sit liv. For hende gjaldt det »æ sach« og ikke hende. Det er 75 år siden hun døde, men den grundsten, hun lagde i Rønshoved har været af uvurderlig betydning for hundrede af børn. Rønshoved skolehjem er stadig et minde om fru Rosendahl.

Kilder

Sønderjysk Månedsskrift 1946, s. 39f.
Erindringer om Charlotte Rosendahl samlet af Inger Marie Plum. 1945.
Rønshoved Børnehjem 1919-1969.
H. P. Hanssens arkiv. Landsarkivet Aabenraa.

24 cm kanon i batteriet i Rugbjerg plantage nord for Rødekro. Brønden, som kanonen står i, er under støbning. I forgrunden et militært stikspor, der fra banelinjen førte ind til stillingen. Efter Sønderjysk Månedsskrift 1975, side 49.

Tyske betonstillinger i Jylland 1916 - 45

Af PER OLE SCHOVSBO og HANS OLE MATTHIESEN

I 1990 udsendte Miljøministeriet »en statusrapport« om »Befæstningsanlæg i Danmark 1858-1945« (omtalt i månedsskriftet 1990, s. 207). Per Ole Schovsbo, Haderslev, der var med i undersøgelserne i Nordjylland dengang, og Hans Ole Matthiesen fra Sønderjyllands amtskommune, der siden da har fulgt undersøgelserne op for Sønderjyllands vedkommende, beretter her om de nyeste resultater af disse undersøgelser og om de planer der er for at gøre anlæggene offentligt tilgængelige.

Efter at have deltaget i Miljøministeriets registrering af tyske militære anlæg fra 1. og 2. verdenskrig dels i Nordjylland, dels i Sønderjylland, kan man kun undres over de mange lighedspunkter, der er mellem periodernes militære situation, både hvad begivenheder og anlæg angår.

Efterhånden som de hidtil lukkede og vanskeligt tilgængelige arkiver linder på låget, og nye muligheder for undersøgelser tegner sig, er der påfaldende mange

lighedspunkter mellem strategiske overvejelser, de krigsførende parter har foretaget vedrørende Jylland i løbet af de to verdenskrige.

I oktober 1917 drøftede overkommandoen ved den tyske østersøflåde etableringen af et 17-cm kanonbatteri ved Skagen i tilfælde af, at situationen »j og n« skulle indtræffe. Herved skal forsvaret af flådebasen i Kiel fremskydes til Nordkattegat. Batteriets opstilling vil imidlertid tage ca. to måneder, fordi der kræves betydelige beton-støbninger og anlæggelse af nye jernbanespor. For at fremskynde beskyttelsen af Skagen (og Kiel) indtil 17-cm batteriet er funktionsklart, foreslår man at klargøre 4 stk. 28-cm kanoner i flytbare jernlavetter. De kan hurtigt transporteres til Skagen og vil med den indtrufne situation ikke være nødvendige i Kiel.

I andre højest hemmelige sagsakter ser man tyske overvejelser om besættelsen af Jylland, da man ikke tror, at de danske sikringsstyrker kan holde et allieret indfald fra Esbjerg og Fredericia mod Kiel tilbage - samtidig med at de allierede drøftede planerne om at nå frem til Kiel via de danske bæltter, der var spærret af miner.

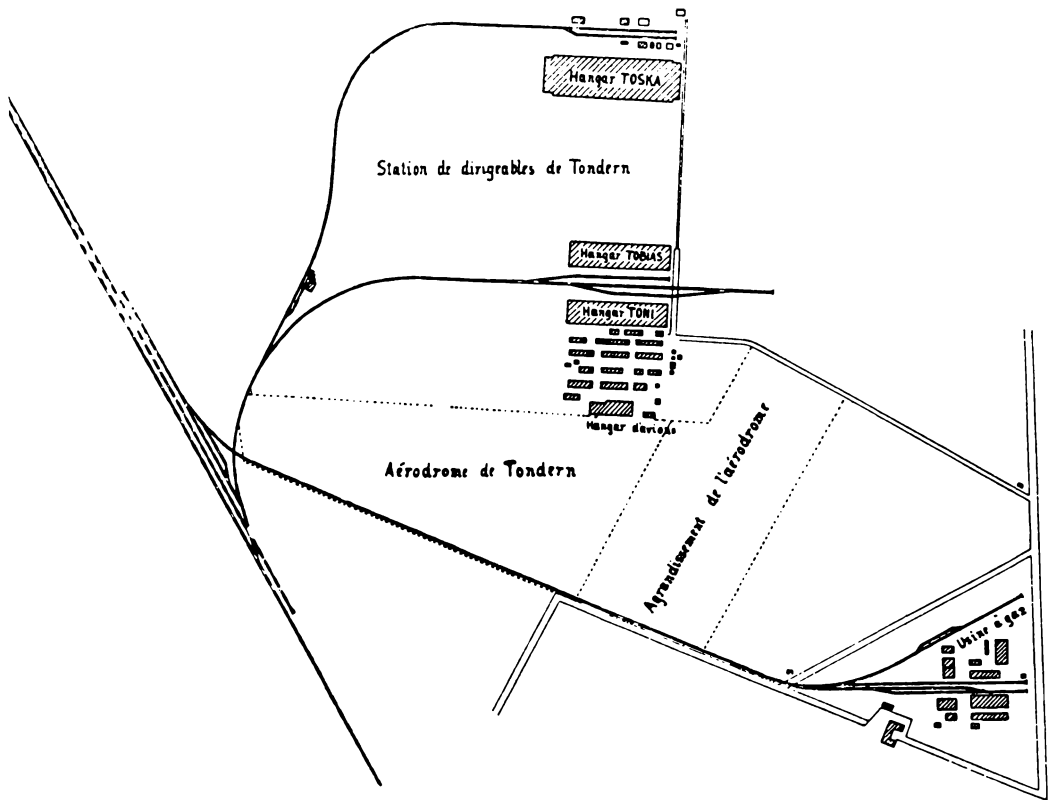
Dansk neutralitet var i sandhed truet, og det virker nærmest mirakuløst, at krænkelserne blev så få, som de blev. Angrebet på en allieret u - båd (E 13) i Sundet fra et tysk jagerfly og overflyvningerne af dansk territorium med tyske luftskibe, der var på recognosceringstogter, er de væsentligste. Hertil kommer den tyske U20, der 1916 strandede ved Jyllands Vestkyst, berygtet for sænkningen af »Titanic«'s søsterskib, »Lusitania« året før. Vraget kan endnu ses ved lavvande i nærheden af Vrist.

Militært set kom krigen heller ikke til Danmark under 2. verdenskrig. Det var Jyllands havne, flyvepladser jernbaner og kystlinier, der havde betydning for

den tyske værnemagt. De skulle tjene som støttepunkter på vej til Norge, og som fjernforsvar af de tyske østersøinstallationer (mod slutningen af krigen også dele af nordsøinstallationerne og luftflåden). Ved Skagen placeredes svære kanonstillinger, og det mægtigste anlæg blev opført ved Hanstholm: 4 stk. 38-cm kanoner, der kunne række langt ud i Skagerak. Punktforsvaret fra 1940 udbyggedes i løbet af krigen med tusindvis af betonanlæg langs Vestkysten for at imødegå en allieret invasion, og mod slutningen af krigen byggede man et antal spærringer på tværs af Jylland til at opfange et muligt indfald mod syd. Den sydligste kaldet »Kriemhild« blev placeret tæt ved sikringsstillingen mellem Skærbæk og Diernæs fra 1. Verdenskrig - men den havde til forskel fra de øvrige front mod syd!

Sikringsstillingen fra 1. Verdenskrig blev påbegyndt i september 1916 af pionerer fra 9. armekorps i Altona. Planerne var udarbejdet ved militære øvelser i området årene i forvejen. Formålet var at etablere et effektivt fjernforsvar for flådebasen i Kiel med den vigtige kanal til Nordsøen. Stillingen kom til at bestå af to parallelt liggende fodfolkslinier 100-400 m fra hinanden. Foran stod et system af trådhegn, og der var lette og mellemsvære kanonbatterier. Umiddelbart syd herfor var der påbegyndt endnu en fodfolkslinie, mens en tredje var planlagt længere mod syd. Mellem de to sydligste linier blev der opstillet otte svære 24-cm kanonbatterier fra udrangerede kystpanserskibe - og det hele blev forbundet med et system af veje, jernbaner, radio- og blinksignalstationer.

Men sikringsstillingen er ikke det eneste militære anlæg fra 1. verdenskrig i Sønderjylland. Til kontrol med minefeltet i Lillebælt var der på Årø opsat et feltmæssigt kanonbatteri og mellem Årø-sund og Årø etableret en spærring for u-

På denne side:

Plan over luftskibsbasen ved Tønder, således som den foreligger i den interallierede luftmilitære kontrolkommissions rapport. Efter Sønderjysk Månedsskrift 1968, s. 203.

Modsatte side:

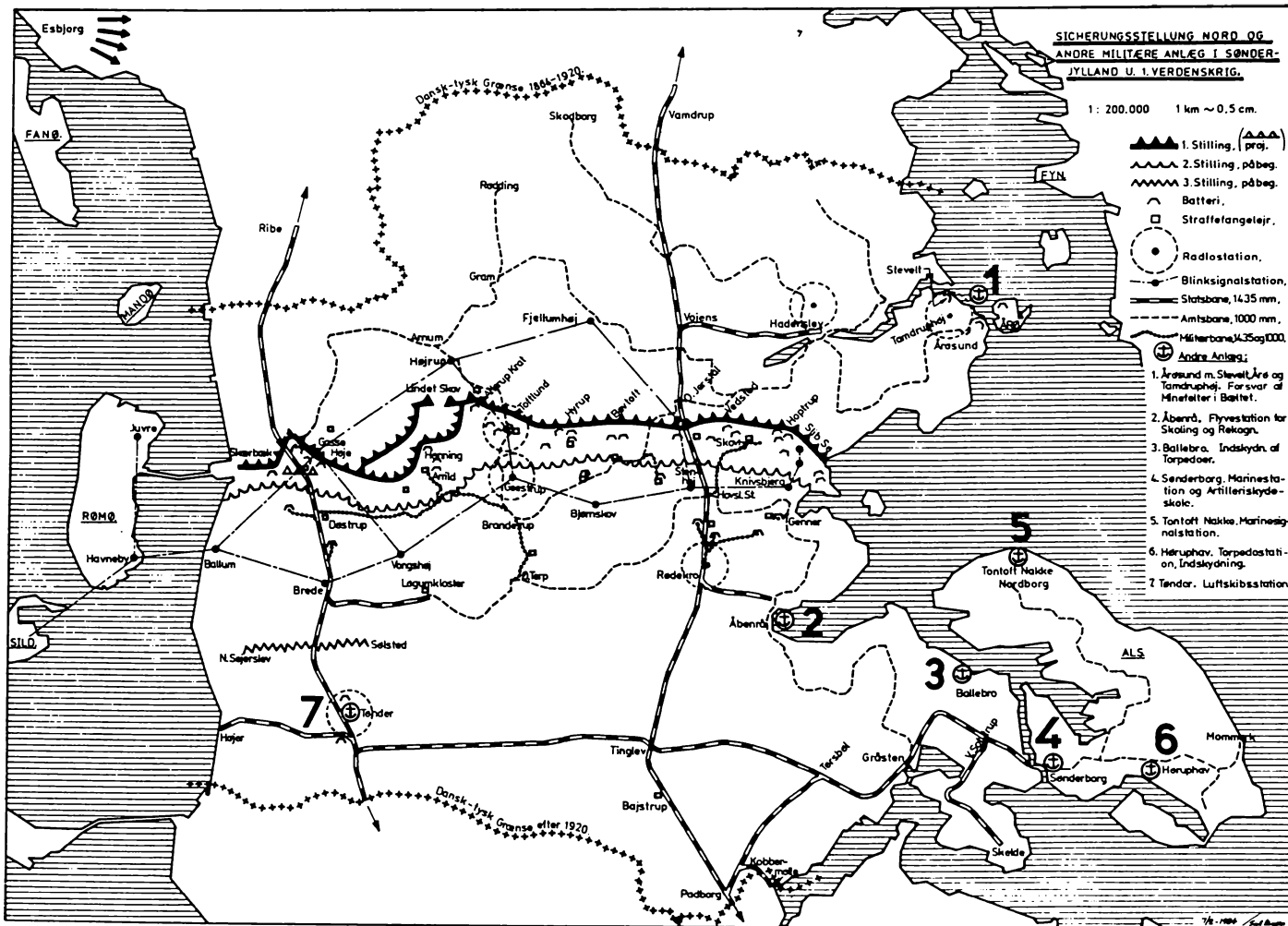
Militære anlæg fra 1. verdenskrig i Sønderjylland. Kort udført af Mogens Scott Hansen 1984, Kystartilleribladet nr. 5, 1989.

både, bevogtet af et 10,5 cm kanonbatteri umiddelbart syd for Årøsund. Kanonstandpladserne og kommandostationen står der endnu, ligesom en del af de øvrige anlæg.

Nord for Tønder blev der i løbet af det første krigsårl anlagt en base for luftskibe, der efter konstruktøren kaldtes »Zeppelinere«. I 1916 udvidede man med et brintgasværk og en base for dobbeltdækkede Albatros maskiner, der kunne tage

kampen op mod engelske jagerfly, hvis de vovede sig så langt. Det gjorde de den 19. juli 1918, hvor de kastede bomber over basen. To af tre haller blev ramt og to luftskibe udbrændte. Efter denne begivenhed blev basen kun anvendt som nødhavn for de tyske zeppelinere (se Sønderjysk Månedsskrift 1991 - 7/8 og 1968 - 7).

Flere andre anlæg fra 1. verdenskrig i Sønderjylland kunne omtales i denne

SICHERINGSSTELLING NORD OG ANDRE MILITÆRE ANLÆG I SØNDERJYLLAND U. 1. VERDENSKRIG.

1 : 200.000 1 km ~ 0.5 cm.

- 1. Stilling, (proj.)
- 2. Stilling, påbeg.
- 3. Stilling, påbeg.
- Batteri.
- Straffelangelejr.
- Radiostation.
- Blinksignalstation.
- Skotsbane, 14,35 mm.
- Amtsbane, 1000 mm.
- Hærbane, 3,35 og 1000.

- Andet Anlæg:**
1. Årsund m. Stevnløse og Tamdruphøj, Forsvar af Mineløbet i Bøtlet.
 2. Åbenrå, Flyvestation for Skoling og Retkogn.
 3. Ballebro, Indskydning af Torpedoer.
 4. Sønderborg, Marineskole og Artillerisøskole.
 5. Tøntoft Nakke, Marineskolestation.
 6. Høruphav, Torpedostation, Indskydning.
 7. Tønder, Luftskibstation.

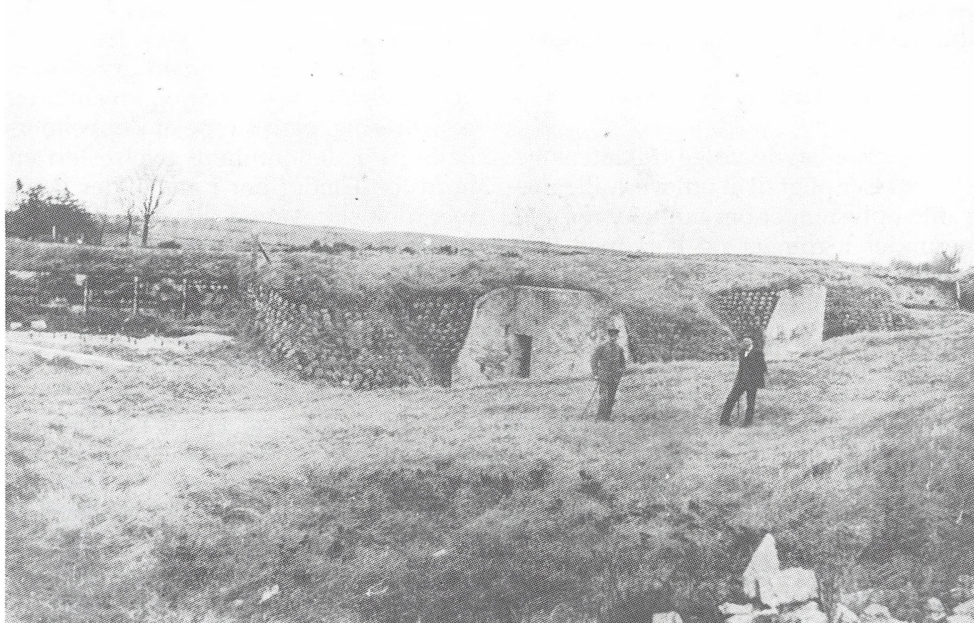
Sprængte betonrester af Gammelskov-batteriet nordøst for Toftlund - med Sønderjyllands amtskommunes orienteringstavle om hvad man ser på stedet. Fot. 1988 P. Thorning Christensen.

forbindelse, men ingen er så omfattende og betydningsfulde, som sikringsstillingen, hvis betonanlæg repræsenterer feltbefæstningernes kulturhistorie som ingen andre steder. Man har i fred og ro kunnet bygge de anlæg, der var behov for ved frontafsnittene; der kom jo ingen fjender og forstyrrede arbejderne i Sønderjylland.

I løbet af byggeperioden 1916-18 ændredes konstruktionerne henimod mere faste typer efter ensartede forskrifter, og ved krigsafslutningen er man nær de anlægstyper, der udvikledes i mellemkrigsårene frem til 2. verdenskrig og som opførtes langs Vestkysten som led i Atlantvoldprogrammet. Vi har således nogle af de ældste tyske forstærkede feltmæssige mandskabsrum i Sønderjylland - og langs Vestkysten de mest avancerede efterkommere, bygget en generation senere. Der er rig lejlighed til at sam-

menligne. Men de otte svære kanonbatterier (heriblandt Gammelskov og Strandelhjørn) syd for sikringsstillingens to første linier er bygget efter helt andre forskrifter. Grunden kan være, at de repræsenterer ældre fæstningstraditioner med lineært opstillede kanoner under panserkupler, der er udviklet i årtierne op mod 1900. Stillingskrigens feltmæssige betonanlæg er således repræsenteret i sikringsstillingens 500 mandskabsrum - mens de permanente forsvarsanlæg omkring større byer og strategiske steder langs landegrænserne fra slutningen af forrige århundrede, har påvirket de otte svære kanonbatterier - og givetvis også batteriet ved Årøsund, der må være opført før 1916.

Det passer godt med, at de feltmæssige betonanlæg først udvikles af tyskerne i løbet af 1915 - og bygges i Sønderjylland fra 1916.

Ved Skovby syd for Vojens fandtes ligesom i Gammelskov et kanonbatteri. Her ses til venstre stationsbetjent Lauritz Lund fra Over Jerstal ved en af mandskabsbygningerne i Skovby. Fot. ca. 1920 i privateje.

Grunden til at man ved meget lidt om sikringsstillingens ingeniørarbejder er, at de tyske arkiver blev ødelagt under 2. verdenskrig. Men man kunne forvente, at danske militære arkiver rummede fyldestgørende dokumentation om anlæg på dansk grund, overdraget i forbindelse med Genforeningen 1920. Det skete imidlertid ikke, og danske eksperter måtte selv danne sig et overblik, således at stillingens militære værdi kunne vurderes. Resultatet blev, at man i løbet af 1923-26 valgte at sprænge så mange anlæg, som lodsejerne og omstændighederne tillod. Det er kun takket være Mogens Scott Hansens undersøgelser, at vi idag har et endnu bedre overblik (se kortet side 201).

Men vi ved, at der har været pionertegnstuer med tilhørende arkiver indtil flere steder langs sikringsstillingen. Ved våbenstilstanden har tropperne fjernet

og destrueret materialet, og kun et begrænset antal bygningstegninger og få oplysninger om stillingens koordinater er konfiskeret af danske militære myndigheder efter Genforeningen.

Ved våbenstilstanden i november 1918, nedlagde de tyske tropper våbene og drog hjemad. Anlæggene overlod de til lodsejerne som ejendom. Herefter tilhørte de øvrige militære installationer og udrustning de allierede, og ved Versailles-traktatens undertegnelse den 28. juni 1919 nedsattes et antal såkaldt interallierede kontrolkommissioner der bl. a. skulle følge den tyske afrustning - også i Sønderjylland.

Men demontagen af de tyske anlæg i zone I skete også efter genforeningen i tæt samarbejde med den interallierede kontrolkommission - fordi det jo drejede sig om erobret tysk krigsmateriel. Vi kan se, at nedbrydningen af luftskibshaller-

ne nøje overvåges af den særlige luftmilitære, interallierede kontrolkommission, hvis rapport omhyggeligt redegør for basens installationer ved våbenstilstanden.

Tyskerne havde ifølge traktatens bestemmelser pligt til at udlevere alle relevante oplysninger om militære forhold, herunder tegninger og kort med bygninger og anlæg, til kontrolkommissionerne, så det blev muligt at følge afvæbningen i detaljer. Den militære kommission fungerede frem til januar 1927 - og da den var under fransk forsæde, bidrog den til at holde de tysk-franske nationale modsætninger i live i alt for mange år.

Men der må være kommissionsarkiver et eller andet sted, der indeholder de tegninger og kort, vi mangler for at kunne fortælle hele historien om de sønderjyske anlæg fra 1. verdenskrig. Eftersøgningen er indledt og får vi heldet med os, vil månedsskriftets læsere blive delagtiggjort i den glade nyhed.

De intakte anlæg og til en vis grad også de større sprængte betonanlæg i stillingen udgør i sammenhæng et værdifuldt kulturhistorisk element. Arbejdet med at synliggøre og informere om sikringsstillingen vil blive øget i de kommende år. Allerede nu er flere af anlæggene plejet, og der er skabt adgang, til en del. Det store batteri i Gammelskov er fredet, der er skabt adgang, og informationstavler giver de mange besøgende mulighed for indsigt og fordybelse. Også nogle mindre bunkers omkring Arrild og Skærbæk er åbnet for offentligheden.

Dette spor ønsker landskabskontoret ved Sønderjyllands amt at fortsætte ad. Amtet vil i efteråret 1992 tage de første kontakter til lodsejere, der ejer seværdige anlæg med henblik på øget offentlig adgang ved anlæg, hvor dette er muligt. Dette arbejde skal gerne føre til udgivelsen af en lille guide over de anlæg fra

1916-18, der bedst kan fortælle historien om sikringsstillingen.

Kystbatteriet og kommandostationen ved Årøsund ligger klar og afventer en restaurering, og resterne af Zeppelinerhallerne i det militære øvelsesterræn nord for Tønder bør i årene, der kommer, nok sikres mod den skovdrift der finder sted i resterne af de sårbare, haller. Når alt kommer til alt er de tre haltomter de bedst bevarede militære zeppelineranlæg i Europa.

Det betonstøbte kildemateriale til perioden 1916-45 forsvinder ikke lige med det samme, og er nu, takket være amternes, kommunernes og ikke mindst ejernes stigende interesse, ved at blive attraktive elementer for formidlingen af en af facetterne i kulturlandskabet. Sikringsstillingen er - trods sine mange sprængte anlæg - en »beton-perle« i europæisk befæstningshistorie.

Litteratur

K. Shat Petersen: Befæstningsanlæg i Stillekrigen, bd. I-II, (stencilat). Hærens Officerskole, København 1922.

M. P. Nørgaard: Kortfattet Beskrivelse af den af Tyskland under Verdenskrigen i de sønderjyske Landsdele anlagte Stilling. Tidsskriftet »Pioneren« (føljeton) 1923-24.

J. E. Tuxen: Beretning om Sprængarbejderne i den tyske Stilling i Sønderjylland i Aarene 1922 - 26. 1. Pionerbataillons Beretning af 15. 3. 1928.

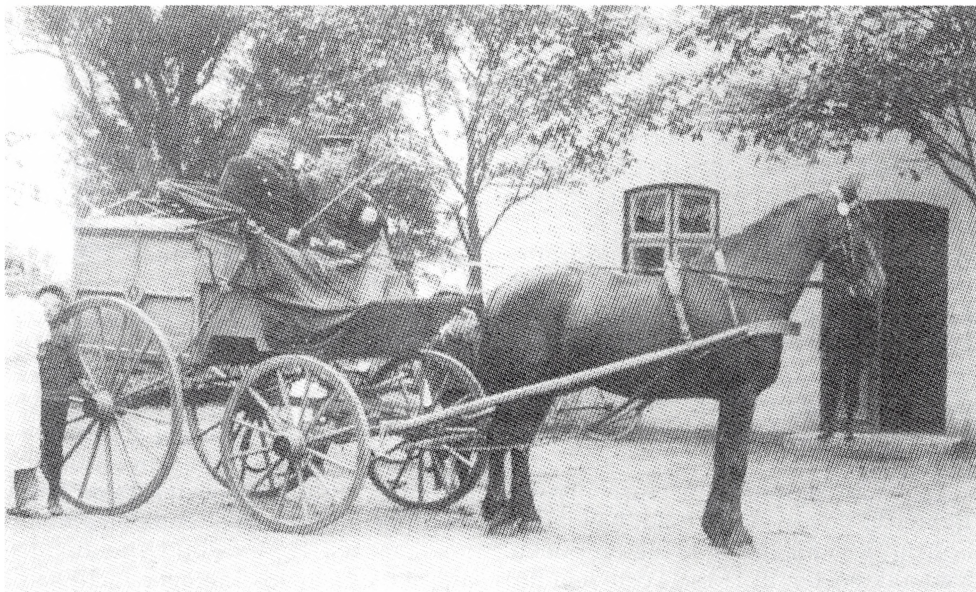
Mogens Scott Hansen: Sicherungsstellung Nord. Kystartilleribladet nr. 5, København 1989 s. 22 ff.

Mogens Scott Hansen: Sicherungsstellung Nord. Befæstningsanlæg i Danmark 1858-1945. En statusrapport, s. 39-54. Miljøministeriet 1990.

Ulrich Holstein: Sicherungsstellung Nord, Sønderjysk Månedsskrift 1975, s. 40-66.

Hans Kofoed: Luftangrebet på Tønderbasen 19. 7. 1918, Sønderjysk Månedsskrift 1968, s. 201-13.

Hans J. Gläser: Zeppelinere i Tønder. En episode fra Første Verdenskrig, Sønderjysk Månedsskrift 1991, s. 211-19.

Postvognen fra Bylderup. Efter »Højst sogn i skiftende tider«, side 68.

Fra fodpost til postbil

- om postforhold i Ø. Højst

Af J.C. BENDORFF

I 1987 udkom bogen »Højst Sogn gennem skiftende tider« redigeret af nu afdøde Jens Chr. Bendorff. Bogen blev hurtigt udsolgt, men nu er et nyt oplag på vej. I den anledning bringes afsnittet om de postale forhold i sognet fortalt af redaktøren, som tillige gennem mange år var postbud.

I gamle dage gik landposten til fods på sin lange rute. Med sin knortekæp i hånden vandrede han sin lange tur rundt ad de dengang ofte, navnlig i vintermånederne, ufremkommelige veje. Postmængden var før i tiden heller ikke større end, at landposten kunne have det i en lille skuldertaske.

Postsagerne bestod almindeligvis ikke af mere end nogle breve og et par enkelte af datidens små blade, hvoraf en del kun udkom en gang ugentligt eller månedligt, indeholdene en del nyheder og forskelligt andet læsestof. Disse blade havde som regel en større læserkreds, idet de gik fra nabo til nabo, efterhånden som de var pløjet igennem. Der kunne derfor godt gå længere tid, før bladet nåede nabolaget rundt.

Landpostruterne var lange og spændte over vide kredse. Når posten om morgenen startede til fods, kunne det til tider blive sent, før han vendte tilbage. Det skete heller ikke sjældent, at han i

ugunstigt vejr søgte hen til skolen, hvor børn fra yderdistriktet fik postsager med hjem. Derved spares han ofte for lange uvejsomme strækninger. Det var dog ikke kun i gamle dage, men også i tider fremover er posten vist megen velvilje ved, at den ene nabo har taget postsager med til en anden.

Indtil henimod 1920'erne transporteredes postsagerne hertil med hestevogn fra Bylderup Bov station, hvortil det ankom med tog enten fra Tønder eller Tinglev. Postkøreren havde bopæl i Bylderup og havde, foruden postkørslen til Højst, også her en omdeling at udføre til fods.

Når han startede om morgenen fra Bylderup Bov til Højst, holdt han ind til Sottrup Kro for der at ty sig en punch. Ved ankomsten til Højst, kørte han ind til kroen her, hvor han spændte hesten fra. Her måtte han da også ty sig en punch. Efter udført omdeling på sin landrute hen på eftermiddagen gik turen atter hjemad til Bylderup med returposten fra hans egen og en kollegas rute. Men forinden han spændte hesten for vognen, måtte han have endnu en punch i krostuen før hjemturen.

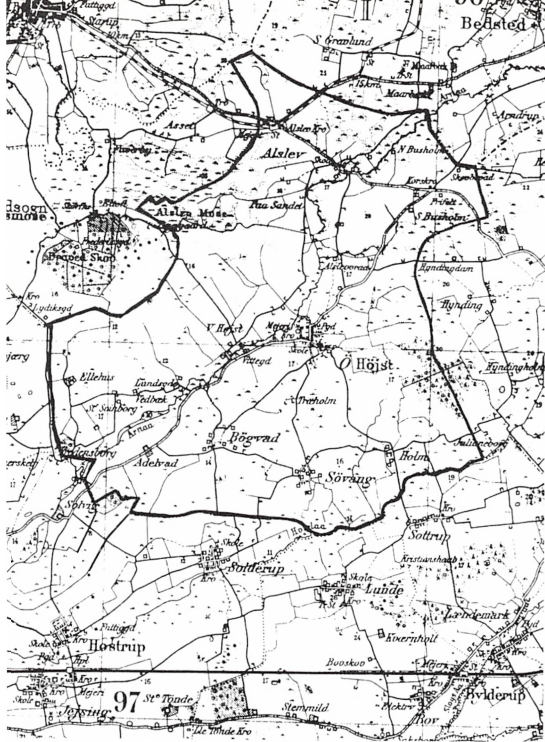
Vejen fra Højst til Sottrup er siden da forlængst lagt om. Fra Holm fortsatte vejen dengang ikke, som nu, direkte sydpå til Sottrup, men fulgte den nuværende mod øst i retning af Hyndingholm. Ved Poul Czepluchs ejendom, Holmevej 25, drejer den gamle vej med syd til Sottrup, hvor den passerer Hvirvlla over den gamle bro, der i tidligere tid kaldtes for »Herredsbro«. Ved ankomsten til Sottrup fandt han det usæmmeligt ikke at holde ind til kroen for der at indtage dagens fjerde punch. En punch kostede dengang to groschen (20 Pfenning), det blev til otte groschen (80 Pfenning) om dagen. Hans dagløn var 12 groschen (120 Pfenning) indbefattet eget hold af hesten. Til familiens underhold var der så-

ledes kun fire groschen (40 Pfenning) tilbage!

På hvilket tidspunkt der i Højst er oprettet selvstændigt posthus med postudgang, kan ikke siges med sikkerhed. Derimod vides med sikkerhed, at den første telefon og manuel central blev taget i brug den 20. april 1898 hos gdr. Jens Andersen Rhode, nuværende Kløvervej 7 i Højst. Her var telefoncentral, indtil Jens A. Rhode købte det nu forlængst nedrevne hus på Plantagevej 10, hvor Jens A. Rhodes hustru, Ingeborg, og senere datteren, Anna Rhode, bestyrede den manuelle central indtil automatiseringen i 1950'erne. I samme tidsrum passede de samme to postekspeditionen med postudgang. Postomdelingen blev foretaget af to landpostbude, der til tider assisteredes af løst antaget medhjælp, alt efter stigning i husstande og befolkningstilvækst.

Som årene gik, øgedes postmængden. Den lille skuldertaske blev for lille. Knortekæppen afløstes af cyklen. Foran på cykelstyret anbragtes en stor taske til aviser og større forsendelser. Cyklen var som transportmiddel en udvikling til det bedre for landposten. Men vejforholdene fulgte imidlertid ikke med i denne udvikling. Det varede endnu en længere årrække, før de større kommuneveje bragtes nogenlunde i stand. De små og mindre biveje forblev endnu i mange år uforbedrede.

Hen mod midten af 1960'erne udvikledes et nyt transportmiddel af den lette klasse, nemlig en almindelig cykel med påmonteret hjælpemotor. Dette køretøj undergik på forholdsvis kort tid en stor udvikling. Det fik straks i starten betegnelsen »knallert«. Snart gik mange landpostbude over til at anvende dette nye køretøj i stedet for cykel. I begyndelsen måtte der forinden indhentes skriftlig tilladelse dertil hos postmesteren. Denne bestemmelse varede dog kun kort tid.

Udsnit af Geodætisk Instituts kort over Sønderjylland, 1920, 1:150.000. Højest sogns grænser er markeret, mod nordvest ligger Løgumkloster, mod syd banelinjen Tinglev-Tønder. Copyright (A404/85).

I begyndelsen af 1960'erne tog Anna Rhode sin afsked på grund af alder. Hendes efterfølger som postekspeditrice blev Inger Jepsen, Plantagevej 11, altså direk-

Bogen »Højest sogn gennem skiftende tider« handler om landskabet, oldtidsfund og gamle veje, om sognets ældste bygninger, bl. a. kirken, hvordan og hvornår den og dens forskellige dele og indhold blev til, om menighedsråd og andre medarbejdere og kirkelige aktiviteter, om præster fra kirkens første tid til 1987 og deres problemer og deltagelse i og bemærkninger til det, der rørte sig i sognet, om sognets styrelse i stort og småt og om dem, der tog sig af det, og med glimt fra tidligere slægtleds vanskeligheder i kriser og arbejdsløshed, om skolevæsenet og dets lærere, om samfærdsel, postvæsen, sparekasse og bankfilial, forsamlingshuse, brandværn og foreninger, om landbrug og mejerier, om gamle gårde og de slægter, der virkede der,

te på modsatte side af gaden. Herfra var postudgang til 1980. Inger Jepsens ægtefælle, Chr. P. Jepsen, var mangeårig løst-ansat på en mindre rute indtil 1967, da landpostene blev motoriserede. Transportmidlet, postvæsenet tog i anvendelse til landruterne, var varevogne. Landposten kunne selv vælge, hvilken type, han ønskede, og valget faldt på den lille Renault 4, der viste sig at være særdeles velegnet til formålet.

Kort efter nytår 1980 blev Inger Jepsen pludselig syg og døde efter kort tids sygdom. Postekspeditionen forblev i samme lokale for en kortere tid. Som afløser for Inger Jepsen fungerede forskellige, bl. a. Ella Andersen samt Birgit Hansen.

1. marts 1981 flyttedes ekspeditionen til Sydbanks tidligere lokale i huset Bredgade 17, der ejes af bagermester Hans Nielsen. Samtidig fik Birgit Hansen fast ansættelse som ekspeditrice. Fra samme dag foregik postudgangen fra Løgumkloster og posthuset ophørte som sådant med eget postnummer: 6254. Ekspeditionens åbningstid blev ved samme lejlighed væsentligt indskrænket til foreløbig to timer om formiddagen og tre timer om eftermiddagen. Denne åbningstid er senere blevet yderligere forringet.

om det der er fortalt af dem, der ikke kan fortælle mere, og andet, som er ved at blive glemt, om sognets udvikling fra middelalderen og en vandring ad de nuværende gader og veje, hvor der standses ved de steder, hvor der er eller har været en virksomhed, som endnu huskes og hvorom der findes oplysninger. »Højest Sogn gennem skiftende tider« er illustreret med billeder og kort og en emnefortegnelse, så den egner sig som opslagsbog.

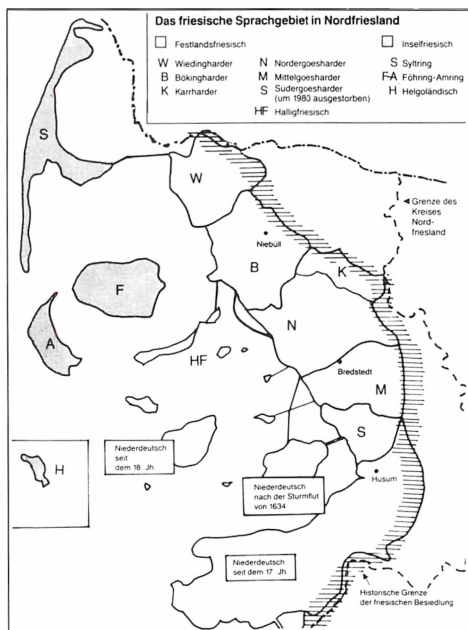
Bogen genoptrykkes nu, men interesserede må bestille bogen inden den 1. juli for at være sikker på at få den. Bestillinger modtages af Svend M. Lauridsen, Toften 3, Ø. Højest, Løgumkloster. Tlf. 74 77 52 55.

Nordfrisland

- et sprogligt mindretal og
dets kultur

Af HENRIK FANGEL

Med centrum i Nordfrisisk Institut i Bredsted på Sydslesvigs vestkyst foregår et omfattende forsknings- og udredningsarbejde, ikke mindst inden for frisisk sprog og historie. Med udgangspunkt i en række nyere bøger og informationsbrochurer fra instituttet redegør Henrik Fangel, Aabenraa, for dette arbejde.

Umiddelbart syd for den dansk-tyske lever et sprogligt og kulturelt mindretal, som hverken er danske eller tyske. De kalder sig frisere, og bygger deres opfattelse af sig selv som et mindretal - en etnisk minoritet - først og fremmest på deres særegne sprog, nordfrisisk, men også på deres historie. Den er kendetegnet ved århundreders kamp med havet om den frugtbare agerjord, en kamp, som har skabt områdets særegne, flade landskab med kilometerlange diger og store marskarealer.

Nordfriserne er nært beslægtet med vestfriserne, der bor i Holland, og østfriserne, der bor i området mellem floderne Ems og Elben. Deres sprog er et vestgermansk sprog på linje med engelsk og tysk, men sproget har inden for de tre områder udviklet sig forskelligt, således at der i dag er tale om ret forskellige sprog. Forskellen imellem dem kan vel

nærmest sammenlignes med forskellen mellem dansk, svensk og norsk. Østfrisisk er iøvrigt uddødt og tales ikke af nogen idag.

Indenfor nordfrisisk er der ialt ni forskellige dialekter, dels tre ø-frisiske dialekter, bl. a. »Sylting« og »Föhring-Amring« som det tales hhv. på Sild og på Föhr og Amrum, dels seks fastlandsfrisiske dialekter, bl. a. Mooring-frisisk, således som det tales i området nord for Husum. Vel ialt ca. 10.000 mennesker taler i dag nordfrisisk.

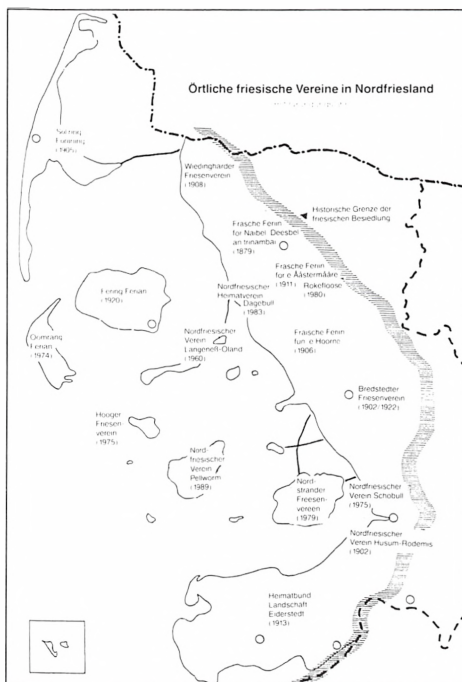
Den frisiske bevægelse, der opfatter friserne som en særlig sproglig og kulturel gruppe og ønsker at bevare frisisk sprog og kultur, er ligesom den danske nationale bevægelse i Sønderjylland ca. 150 år gammel, men bygger iøvrigt på friseres ældgamle frihedsrettigheder. For 20-30 år siden stod den frisiske bevægelse overfor det problem, at det nord-

Kortet på modsatte side viser de forskellige nordfrisiske dialekters betegnelser og det område, hvortil de hører. Kortet på denne side viser de mange frisiske foreninger i Nordfrisland og deres stiftelsesår. Efter Nordfrisisk Instituts informationshæfte.

frisiske sprog faktisk var ved at uddø. Mange nordfrisere følte dengang deres daglige sprog som en hæmsko for børn og unges muligheder i det samfund, der var helt domineret af det højtyske sprog. Derfor gjorde de ikke meget for at lære deres børn det frisiske sprog. Hertil kom, at det frisiske sprog kun i ringe grad var et skriftsprog.

Nordfrisisk Institut

I 1965 oprettedes Nordfrisisk Institut eller »Nordfriisk Institut« som det hedder på frisisk. Dets formål var - og er - at stimulere studiet af den nordfrisiske kultur og historie og ikke mindst det nordfrisiske sprog samt at fungere som informationscentrum for alt, hvad der vedrører Nordfrisland og dets kultur og sprog. Instituttet har i dag ni medarbejdere. Arbejdet udføres i snævert samarbejde med andre institutioner, bl. a. i Øst- og Vestfrisland og med foreninger o. lign. i Nordfrisland, bl. a. Verein Nordfriesisches Institut, der er instituttets »støtteforening«, samt en række lokale frisiske foreninger fra Ejdersted i syd til den danske grænse i nord. Instituttet drives bl. a. for midler fra land, amt og kommune og fra dansk side.

Publikationer er en væsentlig del af Nordfrisisk Instituts ansigt udadtil. Siden 1965 er det blevet til ca. 150 bøger foruden de tidsskrifter, som instituttet udgiver. »Nordfriesland« er et tidsskrift, der udkommer fire gange om året og bringer aktuelle informationer, baggrundsorientering, kritiske kommentarer, omtaler af nye udgivelser osv.

»Nordfriesisches Jahrbuch« er en fortsættelse af de årbøger, som »Nordfriesische Verein für Heimatkunde und Heimatliebe« har udsendt siden 1903. Til de første 25 årgange (1965-89) er der i 1990 udsendt en samlet indholdsfortegnelse, der ordner artiklerne sagligt og kronologisk. Vanskeligere er det imidlertid at benytte det udarbejdede sagregister, idet der her henvises til årgang og side og ikke til artiklerne, som de er anført i indholdsfortegnelsen.

Studier i det nordfrisisk sprog

En meget stor del af instituttets udgivelser er ordbøger og lærebøger i det frisisk sprog. Det har hjulpet meget til bevarelsen af det frisisk sprog, at der i 1978 blev oprettet et professorat i frisisk ved universitetet i Kiel. Her kunne studiet af de mange nordfrisisk dialekter for alvor drives, bl. a. med det formål at skabe ordbøger over de forskellige nordfrisisk dialekter. Dette arbejde har i høj grad båret frugt, idet der nu foreligger flere sådanne ordbøger.

Hertil kom så i 1988 oprettelsen af en lærestol i frisisk ved Pädagogische Hochschule i Flensburg, som skal tage sig af uddannelsen af de lærere, som skal undervise i frisisk ved skolerne i Nordfriesland.

Fra disse to institutioner og fra instituttet i Bredsted er kommet en strøm af publikationer på og om det frisisk sprog. Ikke mindst udvalget af børnebøger er righoldigt.

Nordfrisisk levnedsløb

Ny i rækken af udgivelser fra Nordfrisisk Institut er en serie nordfrisisk levnedsløb, hvoraf der foreløbig er kommet tre. Nr. 2, Holger Piening: Talar und Federkiel, handler om Emil Bruhn (1860-1940), der var præst på Ejdersted 1899-1928 og en ivrig forsker i hjemstavnens historie. Foruden en levnedsskildring bringer bogen en fortegnelse over Bruhns udgivelser, herunder også hans hjemstavnsdigtning.

Emil Bruhn var den første der beskæftigedes sig med den lærde Peter Sax (1597- 1662) og hans mange værker om Nordfriesland og Ditmarsken. Disse værker er i årene 1984-88 udgivet af Nordfrisisk Institut i en kommenteret udgave i syv bind. Her fremlægges for første gang dette grundlæggende kildemateriale til belysning af områdets historie - en imponerende præstation.

Memorandum tut inruchten foon en stiftung för dät frasch följk.

I oktober 1991 gav den tyske forbundsrepublik sammen med forbundslandene Brandenburg og Sachsen tilsagn om at oprette og drive en »Stiftung für das sorbische Volk«, dvs. en institution, der skal sikre bevarelse og videreudvikling af det sorbisk folks sprog og kultur.

Sorberne og friserne er de eneste autochtone etniske grupper i Tyskland, der ikke kan henvise til en moderstat med samme sprog som dem. Derfor og foranlediget af dette tilsagn har nordfriserne i marts 1992 rettet en henvendelse til forbundsrepublikken og landet Slesvig-Holsten, »Memorandum zur Errichtung einer Stiftung für das friesische Volk«, hvori de anmoder om oprettelse af en tilsvarende institution for dem. Der henvises heri bl. a. til, at ca. 10.000 mennesker endnu taler nordfrisisk, og til det arbejde, som igennem flere generationer er udført af foreninger og engagerede nordfriser. Tiden må nu være inde til at også den tyske stat yder sit bidrag til bevarelsen og sikringen af frisisk kultur og sprog. - Den fuldstændige tekst til dette memorandum er bragt i tidsskriftet Nordfriesland, nr. 97, marts 1992.

Levnedsløb nr. 3, Brar Volkert Riewerts: Mit Herz und frischer Brise, skildrer det arbejde for mellemfolkelig forståelse, som Hermann Neuton Paulsen i 1920'erne og 1930'erne udførte på sin fødeø Hallig Süderoog. Han gjorde øen til et mødested for børn og unge fra hele Europa, men hans arbejde mødte i 1930'erne voksende modstand fra nazistisk side.

Lokalhistoriske studier

I serien »Studien und Materialien« udgives kilder og dokumenter samt videnskabelige afhandlinger omkring nordfrisisk temaer. Her er foreløbig udgivet

25 bind, hvoraf flere er af lokalhistorisk karakter. Det gælder bl.a. nr. 24, Heinz Sandelmann: Die Mühlen Niebülls, der på et kildemæssigt grundlag skildrer Niebøls møller, deres historie, ejerforhold, brug og beliggenhed.

Til Nordfrisisk Instituts lokalhistoriske udgivelser hører også en række »Ortschronikken« - på dansk ville vi kalde dem for sognehistorier. De er i de fleste tilfælde skrevet af arbejdsgrupper, dvs. et resultat af omfattende studie-kredsarbejde, som instituttet har fremmet og understøttet på forskellig vis, ikke mindst i forbindelse med praktiske forhold omkring udgivelsen. I det hele taget kendetegner det instituttet, at der til det er knyttet en række arbejds- eller interessegrupper, som arbejder med forskellige emner. Der er bl. a. en arbejdsgruppe for genealogi og historie, en for arkæologiske mindesmærker, mens en interessegruppe »Baupflege Nordfriesland« arbejder for bevarelse af værdifulde bygninger og ønsker at skabe interesse og forståelse for områdets typiske bygningskultur. Gennem instituttet i Bredsted udgiver den fire gange om året tidsskriftet »Der Maueranker«.

Oversigter over arbejdet med nordfrisisk sprog og kultur

Inden for de sidste par år har Nordfrisisk Institut udgivet to hæfter, der med deres karakter af seminarrapporter samlet giver et vældigt godt indblik i den frisiske bevægelses arbejde idag. »Friesen heute« gengiver en række af indlæg-gene på et seminar på Akademie Sankelmark i 1989 om nordfrisernes sprog og kultur. Her er en fortrinlig oversigt af Nils Århammar over arbejdet med det nordfrisiske sprog siden 1970erne, endvidere om frisisk i skole og voksenuddannelse, frisisk i radio og aviser samt en præsentation af det arbejde, som de frisiske foreninger udfører.

Hæftet »Die friesische Freiheit« rummer indlæggene på den 1. historikermøde på Nordfrisisk Institut i 1988. I korte artikler skildres her udviklingen af begrebet »den frisiske frihed« siden middelalderen. I et kort indlæg skildrer Thomas Steensen, lederen af Nordfrisisk Institut, forbindelserne mellem de tre frisiske områder i det 19. og 20. årh., et emne, som han er fortrolig med gennem sine studier af den frisiske bevægelse i Nordfriesland i det 19. og 20. årh. »Die friesische Bewegung in Nordfriesland im 19. und 20. Jahrhundert« udkom som disputats i 1986.

En informationsbrochure, som instituttet udgav i 1990, rummer en fortrinlig introduktion til emnet Nordfriesland og det omfattende arbejde med dets sprog og kultur, som instituttet i Bredsted udfører.

Friesen - friesisch - Nordfriisk Instituut. Information, 1990, 24 sider.

Böke än oudere keere tu kuups önjt Nordfriisk Instituut. Lieferbare Titel, 1992, 40 sider (fortegnelse over publikationer m.v., som kan købes på Nordfrisisk Institut).

Die Nordfriesischen Jahrbücher. Neue Folge. Band 1-25 (1965-1989). Gesamt-Inhaltsverzeichnis. 1990, 55 sider. Pris: DM 7,50.

Nordfriesische Lebensläufe. Nr. 2 (Emil Bruhn) 104 sider, nr. 3 (Hermann N. Paulsen) 150 sider. Pris hhv. DM 12,80 og 22,80.

Heinz Sandelmann: Die Mühlen Niebülls. Studien und Materialien 24, 132 sider, 1991. Pris: DM 19,80.

Friesen heute. Beiträge zu einer Tagung über Sprache und Kultur der Nordfriesen. Udg. af Thomas Steensen og Alastair Walker, 120 sider. Pris: DM 12,80.

Die friesische Freiheit. Beiträge vom 1. Historiker-Treffen des Nordfriisk Instituut. Red. Thomas Steensen, 1990, 64 sider. Pris: DM 6,00.

Nordfriisk Instituut, Süderstr. 30, D 2257 Bräist/Bredstedt. Tlf. (fra Danmark) 009 49 4671 2081.

Det sker på nordslesvigske museer

Med »Olga« af Egersund - småskibsfart i mands minde.

Udstilling på Aabenraa Museum 4. juni - 30. aug. 1992.

Man kan lidt provokerende sige, at uden adgangen til søvejen på Flensborg Fjord var de enestående lerforekomster ved Nybøl Nor og på Broager aldrig blevet udnyttet. Ingen andre steder i Danmark har teglværkerne imidlertid ligget så tæt, og de har endda produceret i århundreder. Lige så langt bagud i tid og indtil 1960'erne var småskibe den dominerende transportform for tegl. De var en betingelse for at afsætningen kunne vokse langt ud over det lokale.

I ældre tid kom mange af teglskibene fra Ærø, men de gode havneforhold ved Egersund gav plads for fremvæksten af en anselig flåde af småskibe her og i de nærmeste småbyer, Alnor og Dalsgårde. Det er skipperne på disse skibe, deres liv på søen og i havn, i tiden op mod og efter Første Verdenskrig, der bliver taget op i sommerens udstilling på Aabenraa Museum. Udstillingen hænger sammen med egnsspillet om småskibsfarten, der opføres den 14. - 19. juni, og begge dele er resultater af det projekt, som »Cathrinesmindes Venner« har sat i værk i forlængelse af teglværksprojektet.

Udstillingens titel er hentet fra kaptajn Hans Th. Warmings typiske Egersundskib. Det er en galeaserigget evert, bygget i stål i 1909 ved Emden, købt af hans far i 1925, og overtaget af ham selv i 1953. Det var ældre jernskibe af de fladbundede typer med sidesværd, som skipperne havde købt i Nordtyskland eller Holland, der kom til at præge Egersundflåden.

De begyndte årets sejlads i februar-marts med at laste mursten, og målet var enten tyske Østersøhavne eller København. Efter en 20-30 sejlads i de indre

farvande lagde man i november op for vinteren. Fragterne var meget afvekslende, kalk, foderstof, cement og indimellem sten og rør. Selvom skibene fik motor i løbet af 1920'erne, var det først i løbet af 1950'erne, at de blev bygget så stærke, at de kunne sejle året rundt.

De blev sejlet af tre mand, skipper, bedstemand og dreng. Besætningen var gerne nogen man kendte hjemmefra, og som regel kom drengene efter konfirmationen ud på deres fars skib for at blive oplært. Inden da var de forlængst blevet fortrolige med søen, de havde sejlet ud i familiens jolle, fisket og måske hjulpet en bedstefar. Den praktiske oplæring afsluttedes med kystskippereksamen, der gav ret til at føre skibe op til 100 tons i begrænset fart. Med den var den unge Egersund-skipper parat til at få sit eget skib og til at blive gift.

I løbet af 1960'erne tvang udviklingen af lastbiltransporten de fleste selvstændige småskippere til at give op. I Egersundområdet formindskedes antallet således fra omkring 60 op mod Første Verdenskrig til under ti i 1970. Et interessant mellemstykke var iøvrigt, at konerne op mod 1950 begyndte at sejle med, som kok eller bedstemand.

Udstillingen, der varer fra den 4. juni til den 30. august, gør den ret oversete historie om dansk småskippers liv nærværende ved at vise fotografier fra hverdagen om bord og i havn, ved at vise modeller af skibe og deres indretning og desuden ved et lysbilledeshow med uddrag af skippernes beretninger.

Birgitte Kragh

- Museet på Sønderborg Slot**
Til 21. juni: *Joan Burger Siem.*
Malerier og installationer i samarbejde med Sønderborg Kunstforening.
- Til 30. sept.: *Kniplinger.*
En udvidelse af museets permanente udstilling.
11. juni - 5. juli: Udstilling af 50 Jazz-plakater.
20. juni - 31. aug.: *Glasudstilling.*
Læge Harald Roesdahls privatsamling.

- Tønder Museum**
Til 14. juni: *Tjekkoslavisk kniplingskunst.*
I samarbejde med Kniplingsfestival 92.
- Til 28. juni: *Sølv og guld.*
Knipledte sølvsmykker af Hanne Behrens.
- Til 1. sept.: *Lisette Dyrberg, Rørkær.*
En kniplerske fra Tønderegnet.
6. juli - 6. sept.: Slagterhåndværk på Tønderegnet

- Højer Mølle Marskmuseum**
Til 9. aug.: Rav i naturhistorisk og kulturhistorisk belysning.

- Aabenraa Museum**
4. juni - 30. aug.: Særudstilling om småskibsfart fra Egersund og fjordegnet. Se omtalen på modsatte side.

- Haderslev Museum**
21. juni - 20. sept.: *700 år Haderslev*
Byhistorisk udstilling i anledning af 700-året for Haderslevs stadsret. Udstillingen fortæller om byens styrelse og officielle liv, om krige og det åndelige liv og om den myldrende travlhed af handel og håndværk.

- Midtsønderjyllands Museum**
Til 26. juli: *Gåden om den store død*
En udstilling produceret af Geologisk Museum i København, som præsenterer det liv, der eksisterede i Kridttiden samt forsøger at forklare, hvad det var, der skete ved periodens afslutning, der betød udslettelsen af adskillige dyregrupper, som hidtil havde domineret livet til lands og til vands.
- Til 14. juni: Retrospektiv udstilling med arbejder af Arne Overbye, en lokal maler, der døde i 1990.
17. juni - 31. okt.: *Fuglelivet i Skagerak.*
En udstilling om sjældne og almindelige fugle i Skagerak.
Produceret af Nordsømuseet i Hirtshals.

Murbrokker som turistattraktioner

Ruiner – bevaring af forfald. Midtvejsstatus for Ruinkampagnen. Skov- og Naturstyrelsen 1991, 95 s., ill. Pris: 130 kr.

En af Skov- og Naturstyrelsens mange opgaver er at føre tilsyn med og istandsætte landets omkring 30.000 fredede fortidsminder. En mindre del af disse er de forskellige historiske ruiner, der ligger spredt rundt omkring i landet, heraf nogle i Sønderjylland. Yndede turistmål, der rummer utroligt mange muligheder for den besøgende. Her bliver danmarkshistorien nærværende, her er der mulighed for at både fantasien og romantikken kan få frit løb. Ruiner skal i følge sagens natur se faldefærdige ud, men forfaldet må »holdes ved lige«, så bygningsresterne ikke til sidst ender som en jordbunke. Skov- og Naturstyrelsen har derfor igangsat en 10-årig »Ruinkampagne« og herom netop udgivet en midtvejsrapport, som i flot opsætning fortæller om projektet og de praktiske og principielle problemer, der knytter sig til arbejdet. Det er blevet til en bog på små 100 sider, der med sine mange tekniske beskrivelser nok mest henvender sig til restaureringsarkitekter og historikere, men som givetvis også vil interessere andre historieinteresserede. Ikke mindst fordi dele af bogen kan bruges som idékatalog for planlægning af ferieudflugter. Forhåbentlig runder Skov- og Naturstyrelsen projektet af med udgivelse af en egentlig guide til disse spændende fortidsminder. Det savnes.

swa

Lærebog i patriotisme

Ove Malling: Store og gode Handlinger af Danske, Norske og Holstenere. Udgivet af Erik Hansen for Det danske Sprog- og Litteraturselskab, Gyldendal 1992, 604 s., ill. Pris: 495 kr. heftet.

Bogen indeholder en samling korte historiske fortællinger om gode mænd og kvinder i den danske helstat. Der er hverken tale om

traditionel historieskrivning eller skønlitteratur, men derimod om en lærebog i helstatens ideologi i en klar pædagogisk udformning.

Straks efter udgivelsen i 1777 blev bogen obligatorisk læsning i latinskolen, og den kom til at spille en stor rolle for udviklingen af nationalfølelsen i løbet af 1800-årene. Mallings betydning for opfattelsen af dansk historie og identitet kan vanskeligt overvurderes. Bogens vægt og rækkevidde fremgår af det forhold, at den gav inspiration til såvel dansk billedkunst som litteratur. Johs. Ewald, Oehlenschläger, Blicher, Grundtvig og Ingemann er blandt de mange, der har hentet stof fra den. Også A.D.Jørgensens »40 Fortællinger af Fædrelandets Historie« er skrevet i Malling-traditionen, dvs. med populære skildringer af personer og episoder ordnet kronologisk. I lighed med Malling ønskede A.D.Jørgensen at vise folkets fælles historie og kultur.

»Store og Gode Handlinger« blev en folkebog fra sin udgivelse til langt ind i 1800-årene, hvor dens emnevalg og sprogtoner satte sit tydelige præg på læse- og historiebøger. I denne 8. udgave er karakteren af folkebogen søgt bevaret. Der er omhyggelige ordforklaringer og en forbilledlig efterskrift af professor Erik Hansen. Derimod er prisen ikke just folkelig.

Nutidens historieskrivere kan tage ved lære af Mallings stil. Han skrev et sprog, der ikke er for svært for de uerfarne læsere og heller ikke trivielt for de mere vidende.

ia

Vandmiljø og levende hegn

Sønderjyllands amtskommune: Levende hegn på Løjt land, 16 sider, Vandmiljøovervågning, 16 sider. 1991.

Sønderjyllands amtskommune har udsendt disse to pjecer, der informerer om nogle sider af det miljø, som omgiver os.

Hæftet om de levende hegn er blevet til på baggrund af en undersøgelse i 1989 af de

levende hegn på den østlige del af Løjt land, som er delvis fredet. I hæftet fortælles om hegnenes betydning for området, om hvordan det står til med hegnene, og om hvordan de kan plejes. De seneste årtiers marksammenlægninger overalt har gjort et voldsomt indhug i de levende hegn, men på den østlige del af Løjtland er de stadig et karakteristisk element til glæde for øjet og dyrelivet.

Pjecen om vandmiljøovervågningen orienterer om amtskommunens undersøgelser af vandmiljøplanens virkninger. Både byernes, landbrugets og industriens udledninger følges nøje fra rensningsanlægget og den mindste bæk ud til de omkringliggende havområder.

Vandmiljøplanen er et stort, ambitiøst projekt, der gerne skulle sætte en stopper for den voldsomme forurening. Om det vil lykkes er det endnu for tidligt at sige noget om. Amternes undersøgelser vil forhåbentlig kunne give svaret om nogle år.

swa

Lokalhistoriske skrifter

Fra Skærbækegnens fortid. Nr. 6, 1992, 24 s., ill. Udg. af Historisk Forening for Skærbæk og Omegn og Skærbækegnens Museum i samarbejde med forlaget Melbyhus. Red. H. E. Sørensen.

Lokalhistorisk Forening for Hørup sogn. Årsskrift nr. 10, 1992, 32 s. ill.

Nr. 6 af »Fra Skærbækegnens fortid« er udkommet i samme nydelige tryk og opsætning som de hidtidige numre. Jens H. Nielsen beretter om »Et gammelt skolehus i Mjolden«, hvis historie er interessant, dels ved at der var skole i huset 1757-1817, dels ved at der foreligger et righoldigt kildemateriale til belysning af husets beboere og deres liv og livsvilkår, bl. a. en regnskabsbog fra begyndelsen af 1800-årene. Det er klart, at den erfarne lokalhistoriker Jens H. Nielsen med et sådant kildemateriale kan fortælle »en god (lokal)historie«.

H. Hofmand Nielsen fortsætter, hvor han slap sidste gang, og giver beretningen om Skærbæk kommunes genforeningssten. Også disse mindsten har nemlig deres historie, og det er især karakteristisk, at de er rejst på initiativ af beboerne i et sogn eller en landsby eller også er de simpelthen en enkelt mands

værk, sådan som i Ballum, hvor Broder Johansen i Forballum selv huggede indskriften ud. De verslinjer o. lign. som er indhugget giver ofte smukt udtryk for tanker og følelser dengang.

H. E. Sørensen har fundet en beretning der reklamerer for badeophold på Rømø i 1908 og Svend Oksen beretter om Historisk Forenings start for 25 år siden. Hæftet er illustreret med fortrinligt gengivne billeder.

Lokalhistorisk Forening for Hørup sogn er nået til 10. årgang af deres årsskrift. Det præges af to lidt længere artikel - et genoptryk af Litte Knudsens skildring af livet i Hørup præstegård i pastor Schwensens tid i midten af forrige århundrede, og en byvandring i Høruphav omkring 1850. Den er skrevet af Peter A. Christensen og bygger på et indgående kendskab til ejerforhold og den ældre bebyggelse i Høruphav, men man skal i høj grad være lokalkendt og allerhelst gåturen med skildringen som fører for at få noget ud af det. Et bedre kort end den lille kortskitse, som indleder artiklen, ville nok have hjulpet.

Herudover rummer årsskriftet en del småartikler, alle skrevet af Peter A. Christensen, bl. a. en gennemgang af en skudsmålsbog og indførslerne heri. Den er et godt eksempel på, hvordan en sådan bog kan bruges til at skildre i hvert fald de ydre rammer om en helt almindelig piges liv, i dette tilfælde fra hun som 14-årig kommer ud at tjene i 1841 og frem til 1867, da hun bliver gift. Hun har da tjent forskellige steder indenfor sognene Asserballe, Notmark, Egen og Ulkebøl - større var hendes verden altså ikke.

Også årsskriftet fra Hørup er illustreret, men gengivelserne her er af ret uensartet kvalitet. De skønhedspletter, som teksten har en del steder ville kunne fjernes ved en bedre korrekturlæsning. Det er synd at et ellers godt stykke arbejde skæmmes på den måde.

hf

Næste nummer af månedsskriftet udsendes med postvæsenet den 7. juli.

Istedløvens historie

Bagsiden
om
forsiden

Slaget ved Isted den 25. juli 1850 var et af de blodigste i Danmarks historie. Det anslås, at der på Slesvig-Holstens side var henved 4000 faldne, sårede og fanger. Det danske tab var på 3657 mand, heraf 402 døde, 2651 sårede og 604 savnede. De danske faldne blev begravet i en stor fællesgrav på Flensborg Kirkegård. Nogle år senere blev der på initiativ af kong Frederik 7. opkastet en mindehøj på fællesgraven og anbragt 50 marmorplader med navne på officerer og menige, der havde udvist særlig tappehed under slaget.

Men hermed var det ikke slut med at rejse mindesmærkes over Istedslaget. I 1858 opstod tanken om at rejse et mere markant monument end kæmpehøjen. Det var den nationalliberale politiker Orla Lehmann, der fostrede tanken under indvielsen af »Den tapre Landsoldat« i Fredericia. Han forestillede sig, at der skulle rejses to mindesmærker mere for Treårskrigen: Et for general Bülow og et for slaget ved Isted. Der nedsattes på stedet en komite, der straks gik i gang med at indsamle penge. Bülow-monumentet blev dog hurtigt opgivet, og kræfterne koncentreredes om at skabe et Isted-monument. Efter Lehmanns forslag skulle det være en bronceløve, der skulle opstilles på Flensborg Kirkegård, et af de smukkeste steder i Sønderjylland. Det blev billedhuggeren H. V. Bissen, der havde skabt det smukke monument for landsoldaten, som blev valgt til opgaven.

I december 1858 henvendte Isted-komiteen sig til overpræsident von Rosen i Flensborg og bad om støtte for planerne om at rejse et mindesmærke for »det sejrige slag, hvorved Slesvig blev genvundet«. Det var ikke uden betænkligheder, at von Rosen gik ind for forslaget. Han frygtede - ikke uden grund viste det sig senere - at et monument af denne art kunne bringe lidenskaberne i kog. Desuden krævede forslaget, at en række gravsteder skulle nedlægges, før tiden

var udløbet. Men alle betænkeligheder blev overvundet, og en gruppe flensborgere bidrog med et betragteligt beløb til monumentet. Bissen skabte som foreslået en stor løve, der anbragtes på en sokkel af granitsten med portrætmedaljoner af fire generaler fra Treårskrigen. Teksten på forsiden af sokkelen angav, at det både var et monument over en sejr og et mindesmærke over faldne.

På Isteddagen i 1862 blev monumentet på Flensborg Kirkegård indviet ved en stor folkefest, men løven fik kun en kort tid på det sted, den var skabt til. Mindre end to år senere blev den nedtaget. En krig var brudt ud, og Flensborg var indtaget af de tyske tropper. Det var imidlertid ikke dem, men nogle aktive slesvig-holstenerne, som afmonterede løven fra sin sokkel. Efter krigen var stemningen i Flensborg imod en genopstilling, og som følge heraf bragtes løven som krigsbytte i 1867 til Berlin, hvor den i 1878 blev opstillet ved Lichterfelde Kadet-akademi.

I 1945 blev løven af amerikanerne bragt til København og overdraget til den danske konge som en venskabs gave til hele det danske folk. »Indtil videre« besluttedes det at opstille løven på en sokkel af træ ved Tøjhusmuseet, og her har den siden 1945 afventet sin endelige placering.

Som hjemløst monument har løven en særlig symbolværdi for mange danske. En genopstilling i Flensborg, således som den nu er foreslået, vil give den ny udsagnskraft. Fra at være et symbol på tysk overgreb mod et dansk monument vil løven måske kunne blive symbol på tysk vilje til at forsone sig med sine naboer og sin fortid. Et smukt billede på viljen til at lære af sin historie. Fotomontagen på forsiden, viser hvordan Istedløven vil tage sig ud efter en genopstilling på sin gamle plads.

ia